

**Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta**

Regionální a politická geografie

Mgr. Dita Čermáková

PODNIKÁNÍ MIGANTŮ V ČESKU

**IMMIGRANT ENTREPRENEURSHIP IN THE CZECH
REPUBLIC**

Disertační práce

Doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.

Praha, 2011

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

Praha, 12. 6. 2011

Dita Čermáková

Na tomto místě bych chtěla poděkovat svému školiteli, doc. RNDr. Dušanu Drbohlavovi, CSc., za jeho odborné rady, podporu a povzbuzení, a krásný lidský přístup, bez něhož bych práci nedokončila. Dále děkuji kolegyním a kolegům z výzkumného týmu GEOMIGRCE z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje za vytvoření přátelského kolektivu a spolupráci na publikacích. Mou nejmilejší povinností je vyjádřit dík své rodině, přátelům za jejich podporu a vytvoření podmínek (především za hlídání malého Jáchyma) umožňujících dokončení této práce.

OBSAH

ABSTRAKT.....	5
ABSTRACT.....	6
Seznam předkládaných článků	7
Předmluva.....	8
I. TEORETICKO-METODOLOGICKÉ PŘÍSTUPY K VÝZKUMU PODNIKÁNÍ MIGRANTŮ	9
1. Úvod.....	10
1.1. Cíle, struktura práce a předpoklady.....	11
1.2. Definice pojmů vztahujících se k předmětu práce.....	12
2. Kulturní přístup	15
2.1 Diskriminační teorie	16
2.2 Způsoby ekonomického začlenění migrantů	18
2.2.1 Teorie zprostředkujících menšin (A theory of middleman minorities).....	19
2.2.2 Etnická ekonomika (Ethnic economy).....	20
2.2.3 Etnická ekonomická enkláva (Ethnic enclave economy).....	22
2.2.4 Etnikem kontrolovaná ekonomika (Ethnic-controlled economy).....	26
2.3 Ostatní koncepty k výzkumu podnikání migrantů	26
3. Strukturální přístup.....	28
4. Individuální přístup	35
5. Další směry ve výzkumu podnikání migrantů	37
6. Závěr	38
Literatura	50
II. VÝBĚR ČLÁNKŮ A KAPITOL V KNIHÁCH	55

ABSTRAKT

Předkládaná disertační práce je strukturována jako soubor publikací, který je doplněn o úvodní souhrn. Práce má tedy dvě části. První obsahuje teoreticko-metodologický kontext výzkumu daného tématu, do něhož je zasazena diskuse v návaznosti na námi zkoumanou problematiku. Druhou část tvoří samotný výběr a představení sedmi publikovaných či do tisku přijatých článků a kapitol v knihách. Předmětem jak teoretického zájmu v souhrnné části, tak samotných publikací jsou migranti, kteří se věnují podnikání a jejich podnikatelské strategie. Specifická pozornost je věnována chování migrantů v prostoru, přesněji jejich ekonomické koncentraci.

V úvodním souhrnu disertační práce jsou představeny tři teoreticko-metodologické přístupy k výzkumu podnikání migrantů ve světě od 70. let minulého století do současnosti (kulturní, strukturální a individuální). Následuje charakterizace využití těchto přístupů v námi realizovaných výzkumech v Česku. Cílem souhrnné části této práce je se zamyslet nad otázkou, zda je možné/vhodné aplikovat přístupy a z nich vycházející teorie a koncepty v námi studovaném tématu z jiného a do značné míry odlišného prostředí, především USA a západní Evropy. A když ano, tak s jakými výsledky a problémy.

Ve vybraných článcích a kapitolách v knihách jsme využili všech tří v textu představených teoreticko-metodologických přístupů k výzkumu podnikání migrantů. U kulturního přístupu jsme se inspirovali koncepty vysvětlujícími začlenění migrantů do ekonomické organizace společnosti (etnickou ekonomikou a etnickou ekonomickou enklávou) a existencí kulturních (etnických) zdrojů. U individuálního přístupu jsme se inspirovali metodologií výzkumu. Nejčastěji jsme využívali strukturální přístup, který pro svoji komplexitu umožňoval vysvětlení řady jevů spojených s podnikáním migrantů v Česku za předpokladu určitého odhlédnutí od jednotlivostí aktérů k obecnějšímu zarámování řešené problematiky.

Na základě ukázky využití teoreticko-metodologických přístupů k tématu podnikání migrantů v Česku lze dojít k závěru, že je možné aplikovat všechny tři teoreticko-metodologické přístupy, byť s jistými omezeními vycházejícími z paradigmatických změn pohledu na předmět a metodologii výzkumu.

ABSTRACT

Presented dissertation is compilation of seven articles complemented by introductory summary. First part of the dissertation contains the theoretical and methodological summary of the research topic, which include our theoretical discussion resulting from our concrete research. In the second part is presented selection of our articles, which were published or accepted to the press. The topic of the dissertation are migrants, who set up their business and their business activities. Specific attention is paid to migrants economic activities in space, concretely the types of economic concentration.

The summary part of the dissertation introduces three theoretical and methodological approaches to the research to this topic, which have been in the research interest since the 70s till now. They were cultural, structural and individual approaches. The aim of this summary is linking these approaches with our research and answering the question, whether it is possible to use these approaches and theories and models resulted from these three approaches in the environment of the Czech Republic. If yes than the question is with what problems and results.

In our research published in articles we have used all three theoretical and methodological approaches. In the cultural approach we were inspired by concepts of economic integration of immigrants (the ethnic economy and ethnic economic enclaves) and by existence of ethnic resources. The individual approach influenced our research by methodology of the research concretely by analysing the decision making process of immigrant entrepreneurs. But the most often used approach by us was the structural one. Because this approach and specifically interactive model which originated in this approach thank to their complexity allowed us to explain many circumstances of immigrant's business behaviour.

The summary part of dissertation shows that it is possible to use all three introduced theoretical and methodological approaches in the research of immigrants' entrepreneurs and their business in the Czech Republic. The specific attention is necessary to pay to certain limitations resulting from paradigmatic changes of subject of studying.

Seznam předkládaných článků

(včetně upřesnění autorského podílu)

1. Čermáková, D. (2011): Podnikání migrantů v Praze: případová studie Královská cesta. In: Ouředníček, M., Temelová J. (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Praha. Academia.
Autorský podíl je 100 procentní.
2. Drbohlav, D., Čermáková, D. (v tisku): “A New Song or Evergreen ... ?” The Spatial Concentration of Vietnamese Migrants’ Businesses in Prague’s SAPA Area. Europe-Asia Studies.
Autorský podíl je 60 procentní.
3. Čermáková, D. Schovánková, S., Fiedlerová, K. (2011): Podnikání cizinců v Česku: vliv struktury příležitostí. Geografie – Sborník ČGS. 116, č. 4.
Autorský podíl je 50 procentní.
4. Čermáková, D., M. Nekorjak. (2009): Ukrainian Middleman System of Labour Organization in the Czech Republic. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 100, č. 1, 33–43.
Autorský podíl je 50 procentní.
5. Čermáková, D. (2008): Klientský systém a jeho specifika. In: Drbohlav, D. (ed.). Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Praha. Karolinum. s. 167-175.
Autorský podíl je 100 procentní.
6. Čermáková, D., L. Lachmanová. (2008): Nelegální migrace a nelegální ekonomické aktivity migrantů z hlediska kontrolní činnosti kompetentních orgánů. In: Drbohlav, D. (ed.). Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Praha. Karolinum. s. 91–101.
Autorský podíl je 40 procentní.
7. Novotný, J., Janská, E., Čermáková, D. (2007): Rozmístění cizinců v Česku a jeho podmiňující faktory: pokus o kvantitativní analýzu. Geografie – Sborník ČGS, 112, č. 2, s. 204–220.
Autorský podíl 33 procentní.

Předmluva

Předkládaná disertační práce je strukturována jako soubor publikací doplněný o úvodní diskusi teoreticko-metodologických aspektů zkoumané problematiky. Práce má tedy dvě části. Kromě již zmíněného úvodu (teoreticko-metodologického zarámování) přináší samotný výběr sedmi publikovaných či do tisku přijatých článků a kapitol v knihách. Jde o stěžejní část práce, kdy dané články/kapitoly vznikly během několikaletého výzkumu autorky v oblasti mezinárodní pracovní migrace obyvatelstva v Česku s bližším zaměřením na cizince podnikatele a na jejich podnikatelské aktivity. V některých publikacích je zvláštní pozornost věnována prostorové koncentraci těchto aktivit či prostorovou koncentraci migrantů v Česku obecně.

Výzkum stojící za těmito publikacemi probíhal v širším pracovním kolektivu geografického migračního týmu – „Geomigrace“, působícího na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze při řešení řady výzkumných projektů podpořených např. Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR¹, Ministerstvem školství mládeže a tělovýchovy ČR² a Grantovou agenturou ČR³. Na výzkumu a některých publikacích spolupracovali studenti magisterského a postgraduálního studia z téhož pracoviště. Jeden z vybraných článků vznikl ve spolupráci s Institutem pro výzkum reprodukce a integrace společnosti Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně, konkrétně s Mgr. Michalem Nekorjakem PhD.

¹ Projekt „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu“.

² Výzkumný záměr č. MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“

³ Projekt „Migration and development – economic and social impacts of migration on the Czech Republic and Ukraine (with a focus on the analysis of remittances)“

I. TEORETICKO-METODOLOGICKÉ PŘÍSTUPY K VÝZKUMU PODNIKÁNÍ MIGRANTŮ

1. Úvod

V Česku význam studia podnikání migrantů přichází s transformačním obdobím 90. let minulého století, kdy vedle českých občanů zde začali podnikat i migranti. Přestože je těžké zhodnotit význam a dopady podnikání migrantů na ekonomiku státu (více Čermáková a kol. 2011), je zřejmé, že podnikající migranti jsou dnes neodmyslitelně důležitou součástí našeho podnikatelského prostředí. Důvodů, proč bychom měli migrantům věnovat pozornost, je několik. Migranti-podnikatelé vytvářejí pracovní místa jak pro sebe, tak ti úspěšnější, také pro další pracovní sílu. Migranti-podnikatelé rovněž přinášejí na trh často nové druhy zboží, služby a způsoby marketingu. V neposlední řadě svou lokalizací podnikatelských aktivit přetvářejí charakter ulic a částí měst. Jako příklady větších a úspěšných firem cizinců v Česku lze uvést firmu Sportisimo vietnamského podnikatele, firmu Epiag Lofida - PORCELÁN CZ s.r.o. vietnamských společníků vyrábějících a dovážejících porcelán a dva výrobce medových dortů, ruskou výrobkyni Medovníků a arménskému podnikatele, vyrábějícího dorty pod označením Marlenka. Samozřejmě významných firem, které v Česku podnikají, je mnohem více. Přes určitou oborovou specializaci v některých pro imigranty typických oblastech (více Čermáková a kol. 2011) je nalezneme v širokém spektru oborů a činností.

Samotnému výzkumu podnikání migrantů se v Česku dosud věnovala jen malá pozornost. Realizované výzkumné práce jsou zaměřeny spíše na popis předmětu podnikání a jejich proměny v čase. Nejvíce prací se týká Vietnamců (např. Hofírek, Nekorjak 2010; Štěpánková 2006). Připustíme-li určitou podobnost českého a slovenského prostředí, pak k dalším výzkumům podnikání Vietnamců patří analýza dopadů globalizace na proměnu podnikatelských strategií od autorů Williamse a Baláže (2005). Ostatní práce se podnikání migrantů dotýkají jen jako součást jiných - většinou integračních témat. Například o Číňanech píše Moor (2002), o Makedoncích Korecká (2005), o specifickém podnikání ukrajinských klientů Nekorjak (2009), o integraci Vietnamců Hofírek, Nekorjak (2009) a Martínková (2008).

Ve světové literatuře není podnikání migrantů tématem novým. Je mu věnována systematická pozornost, a to ve větší míře od 70. let 20. století. Ještě dříve se podnikání migrantů věnoval např. Max Weber (1996)⁴, který stojí za kulturním přístupem

⁴ Max Weber (1996) se zabýval rozvojem kapitalismu a podnikání v USA a spojoval jej právě s migranty, kteří přišli z protestantského prostředí do USA a díky vytvořeným institucím a etickým hodnotám umožnili jeho rozvoj.

k výzkumu podnikání (viz níže). Klíčových otázek, resp. témat k řešení ve výzkumu této problematiky je mnoho. Například vysvětlení rozdílů mezi majoritou a migranty, etnickými menšinami a imigračními skupinami navzájem (např. Hettlage 2008); zjištění důvodů podnikání migrantů - zda podnikání je jen způsob vyřešení složitého uplatnění na pracovním trhu či je to jedna z cílených a systematických cest k ekonomické prosperitě (Barrett a kol. 1996); zda podnikání migrantů chápat jako sociální mobilitu či jako „zablokovanou“ mobilitu⁵ atd. (například Rath, Kloosterman 2000). Odpovědi na tyto otázky se odvíjejí od teoretické-metodologického přístupu k předmětu výzkumu. Od 70. let vznikly tři hlavní přístupy podle toho, zda se přikládá větší či menší důraz skupinovým, individuálním nebo strukturálním faktorům. V chronologickém pořadí se jedná o přístupy: (1) kulturní, (2) strukturální a (3) individuální (viz kapitoly 2 až 4) (Hettlage 2008). Tyto přístupy v sobě odrážejí další vlivy/směry, které mimo jiné zasahovaly do celé oblasti profilování a vnitřní strukturace sociálních věd: např. výzkum genderu (například v pracích Morokvasic 1991, Hillmann 1999), teorie dvojího trhu (v konceptu etnické enklávy Potese a Bacha 1985), či sociální kapitál (v pracích například Portese 2010).

1.1. Cíle, struktura práce a předpoklady

Cílem této části disertační práce je teoreticko-metodologický přehled přístupů k výzkumu podnikání migrantů ve světě a jejich propojení a reflexe v námi realizovaných výzkumech v dané oblasti. V práci chci ukázat, jak jsme využívali tyto přístupy při řešení jednotlivých výzkumných témat a s jakými výsledky a problémy. Výzkumné otázky této souhrnné části jsou: zda je možné/vhodné aplikovat přístupy a z nich vycházející teorie a koncepty z jiného a do značné míry odlišného prostředí, především USA a Západní Evropy; zda se v námi publikovaných pracích podařilo u některých teoretických konceptů ověřit jeho platnost v českém prostředí. Očekávaným výsledkem je, že přístupy k výzkumu tématu je možné, ba přímo vhodné aplikovat (stejně tak v rámci nich vzešlých teorií, konceptů a modelů). Nicméně platnost těchto teorií a konceptů v prostředí Česka především vzhledem k odlišnému prostředí vzniku těchto teorií a konceptů je spíše velmi omezená.

Předmětem našeho výzkumu a tedy i článků a kapitol v knihách jsou migranti, kteří v Česku podnikají, včetně jejich podnikatelských aktivity. Dva články (Čermáková

⁵ Viz kapitola 2.1.

2011; Drbohlav, Čermáková v tisku) v sobě obsahují prostorový aspekt podnikání migrantů. Z tohoto důvodu byl také do výběru zařazen článek, který se zabývá prostorovým rozmístěním cizinců v Česku bez specifického zacílení na podnikání migrantů uplatňující strukturální přístup (Novotný a kol. 2007).

Kapitola je strukturována tak, že jsou chronologicky představeny tři hlavní přístupy a v jejich rámci vzniklé teorie, modely a koncepty. Byl-li daný přístup, teorie, model a koncept diskutován ve vybraných článcích této práce, tak jsou v rámečku uvedeny bližší informace o diskusi a jejich výsledcích. V závěru této práce je zvolen opačný přístup, kdy u jednotlivých článků je shrnuto provázání vlastních empirických výzkumů s obecnější teoreticko-metodologickou rovinou.

1.2. Definice pojmů vztahujících se k předmětu práce

Hlavním objektem výzkumu, propojujícím také vybrané články, jakýmsi vnitřním tmelem, jsou podnikající migranti a jejich podnikatelské aktivity. Ve světě výzkumu tohoto tématu bylo aplikováno několik přístupů, v rámci nichž vzniklo několik teorií, konceptů (viz níže). Častým problémem výzkumu této tematiky je nejednotné definování pojmů, jejich predefinování v čase, používání různých konceptů pro ne vždy shodné jevy a procesy apod.

Výzkumy v této oblasti se týkají migrantů a etnických skupin. Zde nastává problém s označením jednotlivců, celé skupiny či jejich aktivit s přívlastkem imigrační či etnický.⁶ V řadě výzkumu je nakládání s etnicitou aktérů a jejich aktivit zcela ponecháno na výzkumníkovi, což přináší řadu problémů (Pécoud 2010, Drbohlav 2003). Pro mnoho autorů je přívlastek imigrační/etnický synonymum dávající informaci jen o zemi původu migrantů v první generaci a jejich potomků, bez další diskuse konceptu etnicity (např. Zhou 2004). Problematičnost termínu leží v několika okolnostech pojících se s migrací a následným usazením v cílové zemi. Předmětem výzkumu nejsou jen imigranti první generace a jejich aktivity, ale často i další generace a vlny imigrace, přičemž tyto různé generace a imigrační vlny jsou vzájemně provázány a lze je jen těžko oddělovat (Waldinger 1993). V některých cílových zemích mají noví migranti

⁶ Termín bývá užíván například v těchto případech: imigrantské/etnické podnikání (*immigrant/ethnic entrepreneurship*), imigrantský/etnický podnikatel (*immigrant/ethnic entrepreneur*) či imigrantská/etnická ekonomika (*immigrant/ethnic economy*).

oficiálně etablovanou existující národnostní menšinu a po příchodu do země se stávají její součástí (*ethnic minority*) (např. Velká Británie) či poměrně jednoduše získávají občanství krátce po příchodu do země (např. Francie) a není vhodné o nich dále mluvit jako o imigrantech. Naopak v Německu mají migranti i v dalších generacích status cizince, (*Ausländer*) tedy se stále jedná o imigranty.

V našich výzkumech byli objektem výzkumu pouze migranti v první generaci, tedy z migrační vlny po roce 1990. Z tohoto důvodu využíváme jen přívlastek imigrační. Klíčová je pro nás země původu, přičemž etnicita byla potlačena. Na problém s etnicitou migrantů jsme narazili, když jsme ve výzkumném vzorku měli mimo jiné i podnikatele z bývalé Jugoslávie, u nichž byla etnicita promíchána napříč více státy (Čermáková 2011).

Přívlastek etnický uvádíme při teoretické diskusi zahraničních konceptů a citacích zahraničních výzkumů. V našich článcích pracujeme s termínem (i)migrant a cizinec, kdy cizinec je migrant bez českého státního občanství a migrant je označení jak pro přistěhovalého cizince, tak člověka s českým státním občanstvím. Termín „cizinec“ upřednostňujeme spíše v diskusích ve vztahu k legislativě nebo statistickým zdrojům. Jinak se spíše přikláníme k označení migrant.

Další klíčovou koncepční otázkou zkoumané problematiky je definování etnického/imigračního podnikatele. Na jedné straně stojí názor, že se jedná o každého podnikatele s migrační historií (generace ani migrační vlny do hry nevstupují) (Light, Gold 2000). Naproti tomu stojí různé způsoby vymezení, které definují naplnění určitých nutných předpokladů - například podmínku zapojení podnikatele do sociálních struktur majících společné kulturní dědictví nebo původ (Broom, Kolb 2004). Jiná možnost vymezení etnického/imigračního podnikatele, resp. též splnění určité podmínky, je aplikována s pomocí statistických ukazatelů - jako je např. kritérium určité velikosti firmy (určená počtem zaměstnanců) či finanční obrat (obvykle bývají zahrnuti podnikatelé od sebezaměstnávajících se až po střední podnikatele zaměstnávající až do pětiset zaměstnanců a firmy s obratem 50 mil. eur) (např. Zhou 2004; Hettlage 2008, Rath 2009).

Naší podmínkou pro zařazení migranta-podnikatele do výzkumu byl jeho příchod do Česka po roce 1990. Vazby mezi migranty (podnikatelské, zaměstnanecké) byly sice sledovány, ale neomezovaly náš výběr. Z hlediska velikosti jsou předmětem výzkumu jak samotní podnikatelé, tak malé firmy. Horní hranici počtu zaměstnanců jsme si nestanovili, protože v našich výzkumech převažují mikrofirmy do 10 zaměstnanců a jen zcela výjimečně má firma více jak 50 zaměstnanců. Obrat firem migrantů jsme pro citlivost otázky a neexistenci relevantních statistických dat nesledovali.

2. Kulturní přístup

Kulturní přístup je první ze tří obecněji profilovaných přístupů k výzkumu podnikání migrantů. Vychází z předpokladu, že kulturní zdroje jsou klíčové pro podnikání určité etnické skupiny. Důvody podnikání nejsou viděny v individuálních vlastnostech a zdrojích migranta, ale ve zdrojích sdílených celou skupinou. Jak bylo výše zmíněno, zastánci tohoto přístupu se inspirovali u Maxe Webera (1996)⁷, který za rozvojem kapitalismu viděl především zdroje celé skupiny, konkrétně protestantské hodnoty života. Mezi tzv. kulturní zdroje vedle sdílení stejných kulturních hodnot, vzorců chování, kolektivních zdrojů, formování formálních a neformálních sociálních sítí patří mezietská solidarita a kopírování strategií ekonomického uplatnění v zemi (Zhou 2004, Light 1984). Solidaritou, například vedle zaměstnávání migrantů stejné etnické skupiny, se myslí vytvořená struktura úvěrových společností (Light, Gold 2000). Podle tohoto přístupu ne všechny skupiny migrantů mají stejné zdroje a schopnosti k podnikání. „Vítězí“ pouze ti, kteří jsou schopni např. riskovat v podnikání, jsou pracovití a neočekávají okamžitý prospěch (Light 1972). Z metodologického, resp. úžeji také metodického hlediska v rámci tohoto přístupu převažují výzkumy jednotlivých etnických skupin a případové studie.

Kulturní přístup dominoval ve výzkumech podnikání migrantů v 70. a 80. letech 20. století, kdy v USA nastal odklon od paradigmatu existence jedné kultury (byla zpochybněna platnost asimilační teorie) a naopak byla podpořena myšlenka existence více kultur. Hlavními představiteli kulturního přístupu ve výzkumu podnikání migrantů jsou reprezentanti tří skupin výzkumníků - Edna Bonacich a John Modell, Ivan Light a kolegové, a Alejandro Portes a kolegové (jejich dílčí přínos viz níže). V rámci tohoto přístupu byla mimo jiné vyvinuta diskriminační teorie vysvětlující podnikání migrantů a několik dalších modelů (viz níže), které popisují způsoby začleňování migrantů v hostitelské zemi. Výzkumy podnikání migrantů jsou i dnes velmi podstatně ovlivněny tímto přístupem a jejími výsledky a slouží jako inspirace k dalším výzkumům (např. Kaplan 1998, Kloosterman a Rath 2003).

Kritika tohoto přístupu se váže na umělé vytváření skupin, kdy migrant není vnímán jako jedinec, ale jako součást skupiny determinované stejnou etnicitou či zemí

⁷ Kořeny tohoto přístupu spočívají v evropské historické sociologii. Vedle zmiňovaného Webra to byl ještě například Marx a Sombart (Light, Gold 2000).

původu. Z toho také vyplývají výzkumné otázky, které se zaměřují zejména na skupinové strategie, sociální sítě a sociální zakotvení (Nekorjak 2009, Baršová, Barša 2005, Portes, 1998), přičemž další aspekty zůstávají víceméně nezohledněny. Druhá část kritiky se týká omezení vysvětlování podnikání migrantů pouze na kulturní zdroje etnických skupin. Aldrich a Waldinger (1990) se v této souvislosti domnívají, že kdyby determinujícím faktorem byly pouze kulturní zdroje, tak by jedna etnická skupina o podobné velikosti měla stejný podíl podnikajících všude na světě, podnikala by ve stejných oborech a totožné by byly i další charakteristiky. Ale tak tomu ve skutečnosti není.

V našich výzkumech jsme našli existenci kulturního kapitálu, přesněji kulturní zdroje, u Vietnamců. Jedná se o jejich strategii napodobování, a to jak ve volbě podnikatelské činnosti, tak v dílčích oborech podnikání, ba dokonce například i v sortimentu prodávaného zboží. Jejich přesuny z oboru do oboru, téměř hromadné, jsou ve srovnání s ostatními skupinami migrantů v Česku, jedinečné. Zajímavé je také kopírování podnikatelských strategií v mezinárodní perspektivě – příkladem jsou nehtová studia. Specializace Vietnamců na tento obor podnikání začala na Floridě v USA, kde se místní Vietnamci nechali inspirovat Korejci (Bagwell 2008). Především jejich zručnost jim umožnila se v tomto oboru uplatnit. Podle našich rozhovorů realizovaných v rámci výzkumu v obchodním areálu Sapa (Drbohlav, Čermáková, v tisku) Vietnamci podnikající ve zmiňovaných nehtových studiích či dovozci potřeb pro tato studia nemají osobní ani podnikatelské vazby na Vietnamce podnikající ve stejném oboru v zahraničí.

2.1 Diskriminační teorie

Ivan Light přišel s diskriminační teorií, která vysvětluje podnikání migrantů diskriminací určité etnické skupiny na pracovním trhu, tedy v hlavním proudu ekonomiky. Migrantů z tohoto důvodu volí etnické podnikání či zaměstnání u etnického podnikatele jako alternativu ekonomické obživy. Ovšem jak Light, Gold (2000) uvádí, takto čelit diskriminaci mohou jen ty skupiny migrantů, které mají predispozice k podnikání. Vztah diskriminace a následného podnikání se sleduje pomocí analýz závislosti vývoje intenzity podnikání (včetně sebezaměstnávání), nezaměstnanosti, vývoje mezd a dalších charakteristik fungování celé ekonomiky (například Haber 1985

cit. v Light, Rosenstein 1995). V rámci diskriminační teorie se rozlišují dva typy diskriminace: (1) diskriminace na základě nedostatečných zdrojů celé etnické skupiny a (2) diskriminace existující na pracovním trhu pro určitou etnickou skupinu. Nedostatečné zdroje může mít etnická skupina například v důsledku historických souvislostí, kdy byla na pozicích otroků a nebylo jí umožněno vytvořit dostatečné zdroje, anebo na základě různých nepříznivých okolností neměla možnost získat dostatečné vzdělání (Light, Rosenstein 1995). Diskriminací na pracovním trhu se rozumí situace, kdy migrantům není nabídnuta pracovní pozice odpovídající vzdělání a schopnostem, nebo když migranti nedostávají za práci odpovídající odměnu. Častý termín spojovaný s diskriminací migrantů na majoritním trhu je „zablokovaná mobilita“, což znamená, že migranti, ve srovnání především s většinovou populací cílové země, nemají příliš vhodné podmínky pro budování, resp. zvyšování zaměstnanecké kariéry.

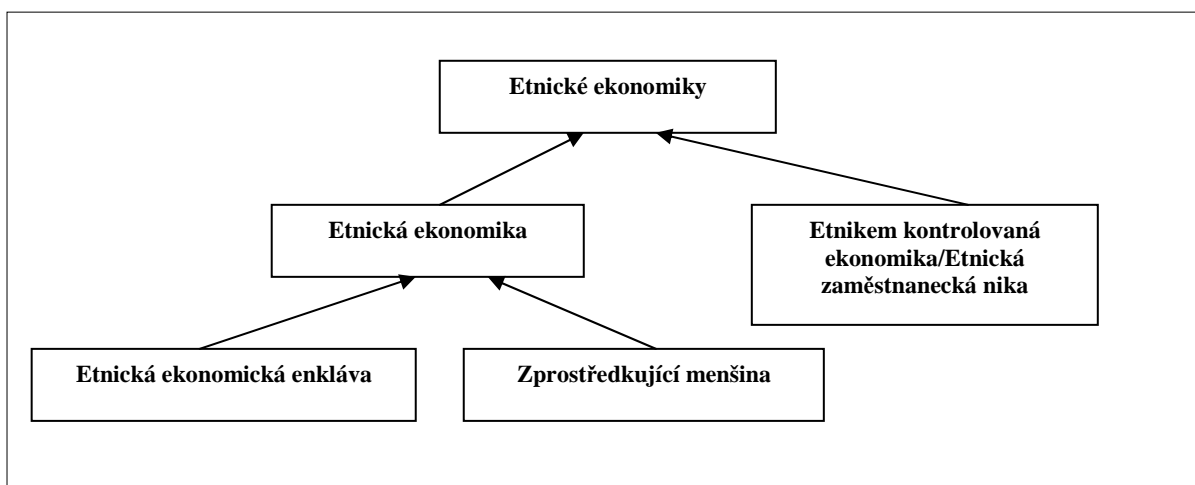
Diskriminační teorii Ivana Lighta jsme v článcích přímo netestovali. Jedním z důvodů je složitost jejího měření. Při těchto měřeních se nabízí například charakteristiky jako znalost jazyka (např. Evans 1987 cit. v Light, Rosenstain 1995) nebo „podzaměstnanost“, tedy stanovení rozdílů v pracovním statusu v zemi původu a hostitelské zemi (Min 1988 cit. v Light, Rosenstain 1995). Přes dané problémy diskriminační teorie rozšiřuje explanační pole pro možné důvody podnikání migrantů v Česku. Konkrétně do strukturovaných rozhovorů s podnikajícími migranty lokalizovanými na Královské cestě v Praze (Čermáková 2011) jsme zařadili několik témat sledujících předchozí uplatnění na českém pracovním trhu. Dále jsme srovnávali pracovní status v zemi původu a Česku. Dotazovaní migranti uváděli, že nepodnikají z důvodu špatného/neodpovídajícího uplatnění na trhu práce, nicméně bariery spojené s pobytočným a pracovním režimem připouštějí (Čermáková 2011). Podnikatelé z bývalé Jugoslávie, kteří jsou na Královské cestě lokalizováni ve více než polovině obchodů provozovaných cizinci, nepovažovali své současné sociální postavení za horší než v zemi původu. To je také dáno tím, že i v zemi původu podnikali sami či tak činili jejich rodinní příslušníci.

2.2 Způsoby ekonomického začlenění migrantů

V rámci kulturního přístupu bylo popsáno několik způsobů, jak se jednotlivé etnické skupiny migrantů začleňovaly do ekonomického prostředí hostitelské země. To, jaký model etnická skupina v hostitelské zemi vytvoří, závisí jak na přístupu hostitelské země (např. vládní politika, veřejné mínění, předsudky, diskriminace), tak na samotných imigračních skupinách (velikost imigrační skupiny, schopnosti vytvářet komunity atd.)(Portes 1998, Portes, Borocz 1989).

Sociologické teorie a modely vzniklé v rámci kulturního přístupu sice nepokrývají úplný obraz reality, nicméně zachycují některé významné způsoby interakce migrantů v novém prostředí (Zhou 2004). Problémem těchto modelů je mimo jiné nejasné definování, proměnlivost definovaných modelů v čase, nedostatky konceptu etnicity (viz výše) a problematičnost aplikovatelnosti na jiné než americké prostředí. Celkem byly popsány čtyři nejdůležitější modely ekonomického začlenění migrantů: (1) teorie zprostředkujících menšin, (2) etnická ekonomika, (3) etnická enkláva, (4) etnikem kontrolovaná ekonomika, která také bývá označovaná jako etnické zaměstnanecké niky. Light a Gold (2000) vlastně všechny tyto koncepty shrnují do označení etnické ekonomiky (*ethnic economies*), přičemž mezi nimi vymezili určité vztahy - viz. obrázek 1. Klíčová je existence etnické ekonomiky, bez níž by nemohly existovat další dva koncepty. Například etnická ekonomika je nutná pro existenci etnické enklávy a zprostředkující menšiny (viz níže), ale naopak bez existence etnické ekonomiky se zcela obejde etnikem kontrolovaná ekonomika (obrázek 1).

Obrázek 1: Schéma modelů začlenění migrantů v hostitelské zemi

Zdroj: vlastní schéma podle Light, Gold 2000, a Zhou 2004.

2.2.1 *Teorie zprostředkujících menšin (A theory of middleman minorities)*

Prvním z modelů ekonomického začlenění migrantů je teorie zprostředkujících menšin, kterou Edna Bonacich představila začátkem 70. let minulého století. Teorie pracuje s marxistickým přístupem, vychází z existence tříd a konfliktů mezi nimi. V rámci této teorie jsou uváděny tři třídy: bohatá elita, chudá masa a mezi nimi stojící třídy prostřední, přičemž rolí prostřední třídy je zprostředkování „vztahu“ mezi bohatou a chudou třídou, a to v různých oblastech mezi výrobcem a kupujícím, zaměstnavatelem a zaměstnanci, vlastníkem a nájemcem (Bonacich 1973). Podle Bonacich (1973) tuto prostřední roli na sebe berou migrační skupiny, které v hostitelské zemi pobývají dočasně, čemuž také odpovídá jejich strategie rychlého zisku ve vysoce likvidní podnikatelské aktivitě.⁸ Není důležité, zda migrační skupina v zemi opravdu zůstane dočasně, ale důležitý je záměr dočasného pobytu a cíl návratu. Zprostředkující menšiny nemohou existovat bez etnické ekonomiky etnické skupiny, podnikatelské základny a etnických zaměstnanců. Od dalšího modelu začlenění migrantů - etnické enklávy se zprostředkující menšiny liší tím, že nemají tendenci investovat do sociálních sítí ve svém okolí, tudíž do čtvrtí, kde bydlí jejich zákazníci (Min 1996 cit. v Zhou 2004). Klasické zprostředkovatelské minority, tak jak je popsala Bonacich v současné době neexistují. Přesto se tento model využívá i dnes pro označení minority zabývající se obchodem (Waldinger a kol. 1990). Příkladem zprostředkujících menšin jsou např. křesťanští Libanonci na Blízkém východě, Arméni, Číňané v USA, indiští Sikové ve východní Africe atd.

Kritika této teorie leží v obecném zpochybnění marxistického přístupu, který stojí na konfliktu mezi třídami (Zhou 2004). Dále je kritizován důraz, který Bonacich klade na kulturní atributy zprostředkujících menšin a dočasnost jejich pobytu (Cobas 1988). Bonacich později upustila od podmínky dočasnosti pobytu a o to více se přiklonila k významu organizace podnikatelských aktivit a jejich vztahu k hostitelské zemi (Hettlage 2008).

⁸ Příkladem zprostředkujících menšin jsou čínští imigranti mající restaurace ve čtvrtích s dominancí migrantů z Latinské Ameriky (Zhou 2004).

Teorií zprostředkujících menšin jsme se v našich člancích nezabývali. Nicméně při přípravě článku o klientském systému (Čermáková, Nekorjak 2009) jsme v roli ukrajinského prostředníka (klienta) spatřovali některé prvky popsané v této teorii, jako je postavení mezi dvěma sociálně odlišnými skupinami, roli prostředníka mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, zájem o rychlý zisk a rychlá likvidita podnikání. Tato role se však týkala jen ukrajinského prostředníka a nikoliv všech Ukrajinců zapojených v systému, tedy jak uvádí Edna Bonacich celé etnické skupiny. Z tohoto důvodu jsme odkaz na tuto teorii neuváděli a přiklonili jsme se k jinému konceptu kulturního přístupu – etnické ekonomice (viz níže).

2.2.2 Etnická ekonomika (*Ethnic economy*)

Etnická ekonomika je velmi citovaný a dodnes diskutovaný model ekonomického začleňování migrantů. Stejně jako teorie zprostředkujících menšin (výše) v sobě obsahuje marxistické prvky, jako např. třídní zdroje migrantů. Podle jednoho z prvních a nejcitovanějších autorů⁹ etnické ekonomiky Ivana Lighta stojí etnická ekonomika stranou hlavního proudu ekonomiky, kde jsou ekonomicky aktivní migranti, etnické skupiny a minority.¹⁰ Etnickou ekonomiku¹¹ Light (2004) a Light a Gold (2000) definovali jako samostatné podnikatele a firmy vlastněné a řízené migranty s jejich zaměstnanci a rodinnými příslušníky. Definici dále doplňují tvrzeními, že etnickou ekonomiku má téměř každá etnická skupina (bez ohledu na její velikosti) a za etnickou ji považují právě proto, že je založena na osobních vazbách (Light, Gold 2000). Velkým problémem této definice je její obecnost, což způsobilo již řadu problémů, například s ohledem i k tak důležité otázce, jako je určení, které etnické podnikatele tam zařadit a které již nikoliv (Zhou 2004). Podle definice Light a Golda (2000) do etnické ekonomiky patří každý podnikající migrant, jeho zaměstnanci a rodinní příslušníci stejného etnického původu bez ohledu na velikost jeho firmy, etnicitu prodávajících a nakupujících, užívaný jazyk atd. To ovšem částečně odporuje tvrzení, že etnická ekonomika stojí stranou hlavního proudu ekonomiky. Podle této definice je každý etnický podnikatel se svými etnickými zaměstnanci vyřazen z hlavního proudu ekonomiky. Poměrně nekontroverzní a jasná je

⁹ Poprvé etnickou ekonomiku definovali Edna Bonacich a John Model a znamenala pro ně: „Etnickou nebo imigrantskou skupinu samostatných podnikatelů, zaměstnavatelů, jejich etnických zaměstnanců a jejich neplacených členů rodiny“ (Light, Gold 2000:11).

¹⁰ Light (2004) rozlišuje tři typy ekonomik: hlavní, kde působí majorita, etnický, kde působí migranti a neformální, který nefunguje podle legálních pravidel.

¹¹ Light a Gold (2000) později zvolili pro označení etnické ekonomiky podle nich výstižnější označení etnická vlastnická ekonomika (*ethnic ownership economy*).

v modelu definice zaměstnanců a rodinných příslušníků, kteří patří do etnické ekonomiky, je-li jejich zaměstnavatelem podnikatel stejného etnického původu. Frustrace z nejasné definice takto rozšířeného konceptu vedla mezi výzkumníky k doplňování či dokonce přetváření tohoto modelu. Například podmínkou pro zařazení do etnické ekonomiky je užívání společného jazyka (Reitz cit. v Light, Gold 2000), stejný původu prodávajících a kupujících (Spenser, Bean 1999 cit. v Pécoud 2010), sociálně ekonomické vztahy a jejich fungování (Broom, Kolb 2004) a struktura sociálních skupin (Zhou 2004). Nicméně většina výzkumníků se definování podmínek, za kterých určitá etnická skupina vytváří nebo nevytváří etnickou ekonomiku, zcela vyhýbá. Většinou pak pracují s etnickou ekonomikou definovanou Lightem a kol. (2000) bez další diskuse (například Brednikova, Pachenkov 2002) a věnují se výzkumu jevů a procesů vyplývajících z tohoto konceptu. Nejčastěji jsou studovány etnické zdroje, sociální sítě, sociální kapitál, solidarita (význam půjček), význam etnické solidarity, zdroje migrantů, sociální mobilita, integrace migrantů zapojených do etnické ekonomiky, příjmy etnických zaměstnanců nebo ekonomická integrace členů skupiny a v posledních letech také transnacionální kontext (Zhou 2004, Pécoud 2010).

Ke kritice konceptu vedle výše kritizované obecnosti definice patří ignorace žen, resp. šířeji pojato je opomíjena „genderová dimenze“. Ženy byly často vnímány jako „tiché přispěvatelky“ v muži řízených rodinných firmách pracujících většinou bez mzdy (Pécoud 2010). Jejich zařazení do výzkumu přineslo diferenciaci v řadě důležitých zjištění. Například ženy tolik nevyužívají skupinové zdroje (Morokvasic 1991), dokonce se často cíleně mezietnickým vazbám vyhýbají a preferují autonomii (Hillmann 1999).

Koncept etnické (imigrační) ekonomiky zmiňujeme ve třech našich pracích, a to ve smyslu potvrzení existence tohoto konceptu v Česku (Drbohlav, Čermáková, v tisku); Čermáková, Nekorjak 2009; Čermáková 2011). Koncept využíváme v jeho obecné definici tak, jak byl designovaný Lightem a Goldem (2000). Pomocí tohoto konceptu se snažíme zachytit, vyjádřit různé vazby uvnitř imigrantských skupin. U klientského systému se to týká vztahu mezi klientem (zprostředkovatelem práce) a dělníky-migranty. U podnikání Vietnamců v obchodním areálu Sapa vztahu nakupující – prodávající, tedy dodavatelsko-odběratelské vztahy vietnamských velkoobchodníků a maloobchodníků. U podnikatelů, jejichž ekonomické aktivity jsou koncentrovány na Královské cestě v Praze vztahu zaměstnavatel – zaměstnanci. Pouze u vztahu klient – dělník-migrant podrobněji analyzujeme kvalitu a formu těchto vztahů. Lze tedy říci, že přijímáme Lightovu a Goldovu (2000) definici etnické ekonomiky doplněnou o podmínku, že etnická ekonomika stojí na principu osobních vztahů.

2.2.3 Etnická ekonomická enkláva (*Ethnic enclave economy*)

V 80. letech minulého století byl vytvořen další koncept sociální, ekonomické a prostorové organizace migrantů, nazvaný etnická ekonomická enkláva (Wilson, Portes 1980; Portes, Bach 1985). Kořeny konceptu leží v teorii dvojího trhu (*dual labour market theory*), kdy si Portes a Bach (1985) uvědomili, že vedle zaměstnanců působících na tzv. primárním nebo sekundárním trhu práce (migranty a etnické menšiny nalezneme většinou na sekundárním) existuje ještě třetí segment tzv. „etnická enkláva“. Zaměstnanci působící na trhu práce v rámci etnické enklávy mají na rozdíl od těch aktivních v sekundárním majoritním trhu práce mnohem lepší příležitosti pro sociální mobilitu a zvýšení příjmů, resp. životní úrovně. Toto chápání konceptu bylo chronologicky jako první a týkalo se zaměstnanců pod označením „imigrantská enkláva“. Teprve později byli do konceptu zabudováni samostatní podnikatele, a proto byl také přejmenován na „etnickou ekonomickou enklávu“, s kratším označením „etnická enkláva“ (Wilson, Portes 1980; Portes, Bach 1985, Light, Gold 2000).¹²

¹² Existují ještě další koncepty popisující různé formy především prostorového začlenění migrantů, a to jak s převahou residenční, smíšené residenční a podnikatelské nebo pouze ekonomické koncentrace, resp. jinými slovy pouze koncentrace podnikatelských aktivit (více Drbohlav, Čermáková, v tisku).

Zatímco etnickou ekonomiku může sformovat každá imigrační skupina, vytvoření etnické ekonomické enklávy již není tak běžné. Vymezení enklávy má řadu podmínek: prostorovou koncentraci jednoho dominantního etnika, existenci velké podnikatelské a zaměstnanecké základny, ekonomickou integraci (a to ve dvou rovinách - horizontální i vertikální), otevřenost k okolnímu (majoritnímu) trhu a specifický fyzický vzhled lokality (Light, Gold 2000; Kaplan 1997, Wilson, Portes 1980; Portes, Bach 1985). Diskutovaným bodem bývá totožnost místa podnikání a bydlení migrantů. Zatímco Portes a Jensen (1989) tvrdí, že podnikatelé na rozdíl od zaměstnanců nemusí v enklávě bydlet, tak naopak Sander, Nee (1987) a Kaplan (1997) svazují podmínku stejného místa práce a bydlení. Význam etnické ekonomické enklávy nespočívá pouze v socioekonomické oblasti, ale také v psychologické rovině. Enkláva slouží jako záchytné místo pro nově příchozí migranty, vytváří kulturní most a zmenšuje kulturní šok především u nově příchozích imigrantů. Dále plní funkci uchování tradic a místa setkávání s přáteli stejného etnického původu (Gold 1992 cit. v Mazumdar a kol. 2000). Portes a Shafer (2006) tvrdí, že etnická enkláva podle výše definovaných podmínek přetrvává do druhé generace a následně se proměňuje - například začne docházet k tzv. residenční sukcesy, tedy původně v daném území dominantní etnikum je nahrazeno jiným, ustupuje podnikatelská nebo residenční funkce či dojde k zániku enklávy z jiných důvodů (například Aldrich, Waldinger 1990; Teixeira 2006). V USA enklávu vytvořili například Kubánci a Číňané, ale již nikoliv Mexičané (z důvodu malého počtu podnikatelů) či Íránci (sice s velkým počtem podnikatelů, ale bez prostorové koncentrace).

Kolem etnické ekonomické enklávy, resp. participace v ní, se rozpoutala diskuse v literatuře označovaná jako „hypotézy etnické enklávy“ (*ethnic enclave hypotheses*) (Portes a Shafer 2006, Waldinger 1993). Autoři konceptu Portes a Bach (1985) při jeho definování zjistili, že participace v enklávě je pro migranty výhodná, a to z důvodu lepší sociální mobility (při stejném lidském kapitálu) a také z hlediska výše příjmů. Toto tvrzení vyvolalo potřebu ověřování „těchto hypotéz“ a rozproudila se dodnes neukončená diskuse (Portes, Shafer 2006). Výzkumy totiž docházely k různým závěrům. Pozitiva lokalizace v enklávě našla například Zhou (1992) v lokalizaci v čínské čtvrti v New Yorku; Sanders a Nee (1987) zase shledali u Kubánců na Floridě, že výhodnost lokalizace v enklávě je jen na straně zaměstnavatelů a nikoliv

zaměstnanců a naopak Borjas (1990) nevidí výhodnost pro žádnou lokalizovanou etnickou skupinu.

Etnická ekonomická enkláva je jediný z mála sociologických modelů začleňování migrantů, který pracuje s geografickým prostorem, dokonce koncentraci má jako jednu z podmínek vymezení. Z tohoto důvodu nás tento koncept ve spojitosti s podnikáním migrantů vždy velmi zajímal. Navíc v Česku byla termínem „ekonomická enkláva“ označena koncentrace Vietnamců v Praze–Libuši Karlou Štěpánkovou (2006). Koncept jsme konkrétně diskutovali v článku týkajícím se ekonomické koncentrace převážně Vietnamců v obchodním areálu Sapa, kde jsme cíleně hledali atributy vycházející z definice modelu (Drbohlav, Čermáková, v tisku).
(pokračování rámečku)

Zkoumanou lokalitu jsme vymezili v hranicích obchodního areálu Sapa. Okolí areálu, tedy část městské části Praha–Libuš, jsme do lokality nezahrnuli, a to z několika důvodů. Městská část sice má vyšší podíl cizinců (převážně Vietnamců) ve srovnání s celým územím Prahy, nicméně tento podíl je podle dostupných statistik ve srovnání s jinými etnickými enklávami stále nízký. Vyjádření této hranice přesným statistickým číslem není jednoduché, protože důležitější než podíl je zajištění funkční etnické infrastruktury v území (Logan a kol. 2002). Například Drever (2004) určuje hranici 25 % obyvatel cizího původu jako práh prosté existence prostorové koncentrace etnické enklávy, Park a Burgess (cit. v Logan a kol. 2002) měli tuto hranici 24 % respektive 32 % pro označení švédského a německého ghetta (Logan a kol. 2002). Důležitým důvodem neznačení Sapy za enklávu je to, že tato residenční koncentrace Vietnamců se zformovala až poté, co Sapa vznikla a začala fungovat (tedy obrácená geneze ve srovnání s jinými – tradičními etnickými ekonomickými enklávami). V neposlední řadě okolí areálu nemá žádné viditelné „etnické“ prvky, jako jsou etnické obchody, nápisy atd. Zde bydlící cizinci využívají toto prostředí pouze pro přenocování, převážnou část dne tráví v blízké Sapě (viz Štěpánková 2006). Tím, že námi vymezená lokalita nesplňovala residenční podmínku etnické enklávy (obchodní areál Sapa nemá obytnou funkci), tedy totožného místa bydliště a pracoviště, nebyla splněna jedna ze základních podmínek. Podmínka residence není autory definujícími etnickou enklávu explicitně uváděna (Light, Gold 2000), nicméně residenční funkce v enklávách je přítomna (Logan a kol. 2002). Ostatní atributy etnické enklávy byly v areálu Sapa identifikovány. Konkrétně se jedná o dominanci jednoho etnika, existenci dodavatelsko-odběratelských vztahů v rámci uzavřeného i otevřeného trhu (vertikální integrace). Lokalita má řadu etnických prvků a navíc plní sociální funkci pro vietnamskou diasporu v Česku (více Drbohlav, Čermáková, v tisku). Zvýší-li se do budoucna podíl bydlících Vietnamců v okolí areálu a dojde-li k jeho kvalitativnímu provázání s obchodním areálem, bude možné území areálu Sapa s okolím označit jako etnickou ekonomickou enklávu bez pochybností, které by existovaly, kdybychom se rozhodli už nyní lokalitu takto označit.

2.2.4 Etnikem kontrolovaná ekonomika (*Ethnic-controlled economy*)

Etnikem kontrolovaná ekonomika doplňuje koncepty etnických ekonomik o zaměstnanecký segment. Tato ekonomika se na rozdíl od výše uvedených konceptů skládá ze zaměstnanců (nikoliv tedy podnikatelů). Z tohoto důvodu pro svoji existenci nepotřebuje etnickou ekonomiku dané etnické skupiny. Kontrolovaná ekonomika se jí říká proto, že některé etnické skupiny vytvořily (především v USA, kde koncept vznikl) koncentraci pracovní síly v určitém typu zaměstnání v hlavním proudu ekonomiky. Tato koncentrace nabízí etniku řadu výhod, jako rozhodovat o zaměstnávání dalších členů etnické skupiny, ovlivňovat mzdy, pracovní podmínky atd. (Light, Gold 2000). Tento jev nemá mezi výzkumníky jednotné označení. Waldinger (1996) koncentraci migrantů do jednoho segmentu trhu označuje etnickými nikami (*ethnic niches*) a Jiobu (1988) (cit. v Light, Gold 2000) v tomto smyslu uvádí pojem etnická hegemonizace (*ethnic hegemonization*).

2.3 Ostatní koncepty k výzkumu podnikání migrantů

Témata, která přinesl kulturní přístup k výzkumu podnikání migrantů se stala později základem dalších výzkumných témat a konceptů. Jedná se např. o koncept sociálního kapitálu (Coleman 1993), koncept sociálního zakotvení aktéru v ekonomickém poli (*social embeddedness*) (Granovetter 1995) a koncept etnických zdrojů (Light, Gold 2000).

Sociální kapitál se v řadě svých forem stal v posledních dvaceti letech jedním z nejrozšířenějších konceptů v sociálních vědách. V 70. letech minulého století, kdy začala vznikat řada výzkumů etnického podnikání, sice tento koncept ještě nebyl obecněji a konzistentně definován, nicméně již řada jeho forem byla ve výzkumu zastoupena. Jednalo se například o výzkum etnické solidarity, důvěry a reciprocity (Light, Gold 2000). Dnes sociální kapitál představuje jeden ze zdrojů podnikání migrantů a je užíván v různých kontextech sociálních sítí mezi podnikateli, jejich rodinami, přáteli, lokálními i transnacionálními komunitami a také například jako determinanta pro rozhodnutí podnikat (Deakins a kol. 2007; Portes 1998).

Při výzkumu migrantů-podnikatelů se lze jen velmi těžko nasetkat s některou z forem sociálního kapitálu. V našich výzkumech jsme sice sledovali některé projevy sociálního kapitálu, ale přímo jako takový jsme tento koncept u podnikání migrantů nediskutovali a netestovali. Z oblasti výzkumu sociálního kapitálu jsme se v našich výzkumech dotkli formálních a neformálních obchodních kontaktů podnikatelů (vztahy mezi dodavatelem, odběratelem a zákazníkem), využívání etnických sítí při vyhledávání zaměstnanců a při samotném rozhodování začít podnikat (Čermáková 2011; Drbohlav, Čermáková, v tisku).

3. Strukturální přístup

Strukturální přístup založený na upřednostňování struktur před individualitou jednotlivých aktérů se v oblasti podnikání migrantů objevil začátkem 90. let minulého století a to dvěma teoriemi: tzv. modelem interaktivního přístupu (*intactive approach*) a na něj navazujícím smíšeným zakořeněním (*mixed embeddness*). Strukturální stejně jako kulturní přístup se na migranty dívá jako na součást etnické skupiny, ale na rozdíl od kulturního přístupu pracuje i s dalšími zdroji, mezi nimiž nalezneme i individuální zdroje, jako např. selektivní migraci. Důležitou změnou je odklon od etnologicko-kulturního předmětu studia k ekonomické struktuře a sociálnímu začlenění.

Interaktivní přístup Rogera Waldingera a kolegů (1990) dodnes dominuje ve výzkumech podnikání migrantů. Tento spíše ekonomický než sociologický model vysvětluje podnikání jako interakci nabídky (čímž je myšlena struktura příležitostí v hostitelské zemi), poptávky (zdrojů etnické skupiny) a schopnosti mobilizace zdrojů (viz níže). Od vzájemné interakce těchto tří aspektů/okolností se odvíjí strategie podnikání migrantů (Aldrich, Waldinger 1990). Zjednodušeně řečeno, migranti zvolí takové podnikatelské strategie, jaké jim umožní existující struktura příležitostí v hostitelské zemi a jejich schopnosti.

Pro podnikání migrantů k důležitým strukturálním faktorům patří podmínky na trhu a přístup k podnikání včetně politiky státu. Trh práce se jen velmi málo liší pro majoritu a migranty, ovšem jiné jsou možnosti jejich zapojení v jeho rámci (Boissevian a kol. 1990). Migrantům se vedle běžného (otevřeného) trhu nabízí možnost uplatnění i na tzv. trhu etnickém, kde existuje poptávka po etnickém a kulturním zboží a službách. Na otevřeném trhu existují podnikatelské příležitosti pro migranty v tradičních oborech, jako je pohostinství, občerstvení a drobný obchod a dalších flexibilně vznikajících oblastech, většinou s nižší technologickou úrovní (Ram a kol. 2002; Aldrich a Waldinger 1990).¹³ Nicméně podle Ratha (2009) se tyto obory uplatnění liší v závislosti na post-industriální vyspělosti daného místa podnikání migrantů. Dnes existují migranti, kteří začínají podnikat v oborech vyžadujících vysoké vzdělání a zcela odlišnou strukturu sociálních sítí než je tomu v tradičních oborech uplatnění migrantů. Jedná se o oblast „IT“ technologií, financí, pojišťovnictví, realit, medií a turismu (Rath 2009). Na otevřeném

¹³ Podle Kloostermana a Ratha (2001) dnes existují možnosti už i v jiných oborech. Projevuje se to především v USA – viz např. u tzv. „IT“ specialistů přecházejících z Asie.

trhu se migranti setkávají také s jinými etnickými skupinami, které většinou přišly dříve a často soutěží o stejný segment trhu. Výsledkem této konkurence je například proces sukcese, tedy nahrazení dříve oborově specializované skupiny migrantů jinou (viz výše, též Waldinger a kol. 1990). Výhodou podnikání na etnickém trhu je znalost specifické poptávky a naopak nevýhodou je závislost na omezené klientele. Za strukturální faktor na trhu práce je považována diskriminace a vyloučení migrantů z trhu, např. v souvislosti s jejich neznalostí jazyka a nedostatečnou kvalifikací (Zhou 2004). Z těchto důvodů migranti nemají možnost získat kvalitní zaměstnání a volí podnikání či samostatně výdělečnou činnost jako výhodnější strategii. Přístup k podnikání je vedle existence volných podnikatelských příležitostí v rámci modelu chápán jako existující politika státu vůči podnikání migrantů.

Významným faktorem při analýze struktury příležitostí je prostor (Waldinger 2000). Dokládají to komparativní studie, které srovnávají podnikání migrantů v různých státech (Spaan a kol. 2005), městech (Razin 1989, Rath 2002) a čtvrtích měst (Barrett, Jones, McEvoy 1996). Na všech třech úrovních se potvrzuje, že struktura příležitostí v daném místě a úrovni sledování je pro zapojení migrantů do podnikání a jeho podobu klíčová (Kloosterman, Rath, 2001).

Na straně nabídky, tedy to, s čím přicházejí migranti do hostitelské země, Waldinger a kol. (1990) identifikovali dvě skupinové strukturální charakteristiky: predispozice k podnikání a schopnost mobilizace zdrojů. Predispozice se odvíjejí od lidského kapitálu, cílů, motivů, ambicí, okolností migrace jak individuálních migrantů, tak celé skupiny.¹⁴ Významným faktorem ovlivňujícím predispozice k podnikání je lokalizace a velikost koncentrace etnické skupiny v lokalitě, dále pak potenciál etnického trhu, existence etnických enkláv atd. Pro mobilizaci zdrojů k podnikání je klíčová potenciálně využitelná pracovní síla a především existující struktura sociálních a etnických sítí (Waldinger a kol. 1990).

Kritika interaktivního modelu je v tom, že počítá s pasivitou migrantů, přičemž podle Zhou (2004) si migranti naopak řadu příležitostí aktivně vytvářejí a jsou inovativní a nejen přijímají existující poptávku. Další kritika tohoto přístupu přichází z Evropy od

¹⁴ Okolnosti migrantů mohou být různé. Waldinger a kol. (1990) měli na mysli především dobrovolnost, či nedobrovolnost migrace, selektivnost (první vlna migrace je selektivní), oprávněnost/legálnost, či neoprávněnost/nelegálnost ekonomických aktivit apod.

Kloostermana a kol. (1999, 2001), kdy přístup k podnikání pro migranty významně ovlivňuje institucionální prostředí jak na státní, tak lokální úrovni. Dnes (především v Evropě) má velký vliv vládní a lokální politika, z čehož interaktivní model zohledňuje pouze státní politiku a nikoliv politiku lokální; rovněž tak nebere do hry další regulativy a navíc také to, že stát řídí vstup migrantů do podnikání (licence, výší mezd zaměstnanců, délku pobytu, regulativy profesních svazů atd.). Interaktivní model bývá také kritizován za nezohlednění genderového pohledu (Morokvasic (1993).

Interaktivní model Aldricha a Waldingera (1990) patří v našich výzkumech k nejužívanějšímu vysvětlujícímu konceptu podnikání migrantů v Česku. Jeho využití se především nabízí pro svoji potřebu vysvětlit kauzální vztahy mezi více faktory vstupujícími do okolností podnikat. Interaktivním modelem vysvětlujeme vznik prvního stupně systému organizace práce migrantů tzv. klientského systému včetně v systému zapojených podnikatelů označovaných jako klienti (Čermáková, Nekorjak 2009), dále podnikání migrantů, pocházejících především z jihovýchodní Evropy lokalizovaných na Královské cestě v Praze (Čermáková 2011), lokalizaci a oborovou specializaci Vietnamců v obchodním areálu Sapa (Drbohlav, Čermáková, v tisku). V neposlední řadě jsme testovali interaktivní model při srovnání podnikání migrantů a majority v Česku (Čermáková a kol. 2011).

První stupeň klientského systému považujeme za výsledek interakce poptávky firem po (1) levné, flexibilní a nízko kvalifikované pracovní síle a (2) externalizaci nákladů spojených s personální činností ve firmách. Na straně nabídky (1) zájem migrantů ze třetích zemí o zaměstnání v Česku a (2) po rozvinutí systému zájem firem, klientů a také organizovaného zločinu na pokračování fungování tohoto pro ně výhodného režimu. Ke všemu přispívala situace na trhu práce, kde se stále zvyšovaly administrativní překážky při získávání pracovních víz pro migranty z třetích zemí (více Čermáková, Nekorjak 2009 a Nekorjak 2009). *(pokračování rámečku)*

Zprostředkovatel práce pro ukrajinské dělníky (označovaný jako klient) je nejčastěji migrant-podnikatel, jehož podnikání vzniklo interakcí poptávky a nabídky na trhu práce především v 90. letech. Nabídku v tomto případě představoval migrantův lidský a sociální kapitál a schopnosti tyto zdroje mobilizovat. Na rozdíl od autorů interaktivního přístupu se domníváme, že migrant využívá spíše své individuální zdroje než zdroje přístupné celé etnické skupině (Čermáková, Nekorjak 2009). Za stejných okolností jako u vzniku systému hrála roli poptávka migrantů–dělníků po zprostředkování práce a dalších službách v Česku. Podnikateli-klienty se stali komunikačně a sociálně schopní jedinci, kteří pomáhali krajanům při vyjednávání práce u českých zaměstnavatelů a naopak zaměstnavatelům sháněli pracovní sílu. Z prvotních „vedoucích“ pracovních skupin se legalizací své činnosti (např. s předmětem podnikání v oboru stavebnictví) stávali podnikatelé. Činnost klientů se neomezovala jen na zprostředkování práce, ale zajišťovali ubytování, pracovní a pobytová víza atd. (více Čermáková 2008, Nekorjak 2009).

Při výzkumu podnikání migrantů na Královské cestě v Praze byla vedle zdrojů migrantů zdůrazněna velmi důležitá existující struktura příležitostí v době začátku jejich podnikání. V 90. letech 20. století se rozvíjel turistický průmysl a Praha se stala velmi atraktivní destinací. Vytvořená poptávka se „potkala“ s příchodem migrantů z jihovýchodní Evropy, především s těmi z bývalé Jugoslávie, kteří hledali své uplatnění na trhu. Na rozdíl od ostatních migrantů z Východního bloku měli zkušenost s podnikáním, a to když ne osobní, tak v rodině – často také již v turistickém průmyslu (Čermáková 2011). *(pokračování rámečku)*

Interakcí nově příchozích migrantů, především z Vietnamu, s možnostmi nabízejícími se v daném prostředí českého trhu v transformující se ekonomice, vysvětlujeme vznik koncentrace ekonomických aktivit migrantů v obchodním areálu Sapa v Praze–Libuši (Drbohlav, Čermáková v tisku). V Česku, na rozdíl od Západu, nebyl rozvinut fungující import “globálního“ zboží především z Číny. Rovněž zde hledali nové uplatnění na trhu práce migranti z Vietnamu, kteří přišli o práci především ve velkých podnicích. Také zde existovala vhodná území pro lokalizaci velkoobchodních center po krachujícím socialistickém průmyslu. Podobná situace byla v zemích střední Evropy, např. v Berlíně a Varšavě (Hillmann 2005, Halik 2006), kde také obdobné areály vznikly. Naopak v západní Evropě obdobná centra nevznikla mimo jiné proto, že zde pro migranty neexistovala odpovídající struktura příležitostí.

Platnost interaktivního přístupu přímo ověřujeme v článku, který srovnává podnikání migrantů s podnikáním majority (Čermáková, Schováňková, Fiedlerová 2011). Při výzkumu vycházíme z předpokladu stejné struktury příležitostí pro obě sledované skupiny, proto očekáváme i do značné míry podobné charakteristiky jejich podnikání např. intenzitu podnikání, zastoupení v sektorech národního hospodářství, ekonomickou prosperitu (více Čermáková a kol. 2011). Závěr analýzy není jednoznačný. V některých charakteristikách existuje podobnost, v jiných nikoliv. Rozdíly si mimo jiné nevysvětlujeme odlišnou strukturou příležitostí, ale faktory stojícími na straně poptávky interaktivního přístupu, tedy predispozicemi k podnikání a rozdílnou schopností mobilizace zdrojů (více Čermáková a kol. 2011).

Přechod mezi strukturálním a individuálním přístupem představuje teorie smíšeného zakořenění (*mixed embeddedness*) holandských autorů Kloostermana, van der Leuna a Ratha (1999).¹⁷ Teorie vychází z interaktivního přístupu, zachovává interakci nabídky a poptávky, přičemž rozvíjí strukturu příležitostí o institucionální rámce jednotlivých zemí (Kloosterman a kol. 1999).¹⁸ Autoři rozšíření pohledu o

¹⁷ Vzhledem k tomu, že tato teorie vychází z interaktivního přístupu, řadíme ji ještě do kapitoly o strukturálním přístupu.

¹⁸ Zařazením institucionálních faktorů do struktury příležitostí byli autoři ovlivněni Esping-Andersenem (1990, 1998 cit. v Kloosterman, Rath 2003) a jeho příklady, jak různé národnostní institucionální rámce ovlivňují zaměstnaneckou strukturu v jednotlivých státech. Instituce na různé úrovni ovlivňují prostor, který budou obhospodařovat sami a který již přenechávají volnému trhu. Například když si instituce vezmou do patronace služby pro domácnost (např. hlídání dětí, péče o seniory), tak se tím zmenšuje

institucionální rámce pokládají za významný přínos do komplexnosti chápání podnikání migrantů, přičemž již Waldinger a kol. (1990) pracovali s institucionálními faktory, i když v jejich pojetí vycházely z jiného prostředí. Nejde tedy o originální myšlenku, ale pouze o rozvinutí jedné skupiny strukturálních faktorů v odlišném prostředí. Tato teorie dále podmiňuje podnikání migrantů a jejich úspěšnosti vedle zakořenění v sociálních sítích migrantů také zakořeněním v socioekonomickém a politickém prostředí daného místa podnikání (odtud název teorie smíšené zakořenění). Příkladem je podnikání islámských řezníků v Nizozemsku, kdy pro jejich podnikání byly důležité jak sociální kontakty v imigrační komunitě (maso bylo specificky produkováno pro islámskou komunitu), tak v institucionálním prostředí oborových asociací¹⁹, která určují pravidla pro v tomto případě specifické podnikání migrantů. Teorie připouští vliv samotných aktérů na strukturu příležitostí (v případě autorů teorie na úpravu podmínek asociací).

Kritika teorie smíšeného zakořenění spočívá především v tom, že opomíjí historické perspektivy, resp. dimenzi času, protože podnikání migrantů se v čase proměňuje (Peters 2002).

prostor pro podnikání v této oblasti. Jiným příkladem je stanovení výše minimálních mezd a sociálních odvodů, což ovlivňuje nejen zisk podnikatelů, ale i rozhodnutí v dané zemi (místě) vůbec podnikat.

¹⁹ V západní Evropě je běžné, že podnikání v určitých oborech je podmíněnou členstvím podnikatelů v oborových asociacích, které si kladou podmínky pro vstup do nich.

Teorie smíšeného zakořenění autorů Kloostermana, van der Leuna a Ratha (1999) nebyla v našich článcích přímo diskutována. Je to do značné míry dáno tím, že institucionální rámec podnikatelů v Česku je určován jen markoúrovní, tedy jen legislativou na úrovni státu. Lokální samospráva a nevládní sektor jsou ve vztahu k podnikání migrantů neaktivní. Také různé profesní organizace (kromě lékařských a farmaceutických) si žádné specifické podmínky nad rámce platné státní legislativy nekladou. Stát také svou liberálnější politikou (platí do konce roku 2010; od roku 2011 vzhledem k legislativním změnám a dalším návrhům je toto diskutabilní) vůči cizincům-podnikatelům ve srovnání s cizinci-zaměstnanci vytváří snadnější vstup a udržení si pracovního a pobytového víza pro cizince-podnikatele (viz Čermáková a kol. 2011).

Institucionální rámec hrál důležitou roli při vzniku a existenci prvního stupně klientského systému organizace práce migrantů z třetích zemí v Česku, diskutovaného v článku Čermáková, Nekorjak (2009). Stát legalizací tohoto systému (zákonem o zaměstnanosti v roce 2004) vytvořil existující struktury fungování pracovního trhu s migranty (především z Ukrajiny a dalších třetích zemí) a vytvořil legální struktury pro další zapojování migrantů (a to jak podnikatelů, tak zaměstnanců).

Institucionální rámec byl/je také určující u celkového počtu cizinců-podnikatelů a jejich struktury. Liberálnější legislativa podnikání než zaměstnávání měla za následek existenci podnikatelů, kteří si pobyt legalizovali na základě podnikání, ale ve skutečnosti pracovali na pozicích zaměstnanců (více Čermáková, Lachmanová 2008; Čermáková a kol. 2011).

4. Individuální přístup

Teoretický přístup k výzkumu podnikání migrantů se postupně posunul od výzkumu skupin k jednotlivci a z makro a mezoúrovně sestoupil na mikroúroveň. Individuální přístup (někdy označovaný jako biografický) nahlíží na podnikajícího migranta jako na aktivního aktéra, který rozhoduje o realizaci a způsobu svého podnikání (např. Brettle a kol. 2007). Podnikání migrantů je tedy vysvětlováno jako dynamický proces závislý na individuálním aktérovi (Kontos 2003). Na rozdíl od předchozích přístupů migrant neakceptuje limitované možnosti, ale tyto možnosti překračuje a inovuje (Apitzsh 2001). Další významný posun tohoto přístupu spočívá v odklonu od studia skupin cizinců ke sledování různých témat bez potřeby vytvářet skupiny podle etnicity či země původu. Ve výzkumech v současnosti spíše převažuje typologie podle různých vybraných charakteristik.

Na druhou stranu individuální přístup neznamena úplné odvržení předchozích přístupů. Dále například pracuje s kulturními zdroji a také strukturou příležitostí (Brettle a kol. 2007, Kontos 2003). Kontos (2003) zase navazuje na teorii smíšeného zakořenění a přidává aspekt biografického procesu podnikatelské socializace (Apitzsh, Kontos 2003).

Metodologicky převažuje kvalitativní přístup (Brettle a kol. 2007) a především biografický výzkum, kdy nejčastějším nástrojem je narativní rozhovor a analýzy sociálních sítí. Sledovanými proměnnými jsou zdroje migrantů (především sociální kapitál a sítě) a dále pak demografické charakteristiky (zvláště genderová dimenze) a životní zkušenosti, které bývají označovány jako biografické zdroje (Brettle a kol. 2007, Zhou 2004).

Nevýhodou individuálního přístupu je ale právě také koncentrace výzkumu na úroveň individuálních aktérů a tím složitost zachycení širších souvislostí stojících za zkoumanými jevy.

Individuální přístup jsme v našich výzkumech zatím neaplikovali. Nicméně jsme se s tímto přístupem setkali při přípravě bilaterálního výzkumného projektu „Self Employed New Migrants in European Metropolitan Areas: Case of Prague and Berlin“, který byl podán v roce 2010 u Grantové agentury České republiky a současně u Deutsche Forschungsgemeinschaft (žadatelé: doc. Drbohlav, Prof. Hillmann). Cílovou skupinou byli migranti, kteří přijeli do obou měst po roce 1990 a navazovali na již vytvořené etnické sítě (situace Berlína). Využití individuálního přístupu spočívalo mimo jiné vtom, že podnikající migranti nejsou předem rozděleni do skupin například podle země původu či oboru, ale podle sledovaného výzkumného tématu. Projekt počítal s využitím narativních rozhovorů.

5. Další směry ve výzkumu podnikání migrantů

Dnes se ve výzkumu podnikání migrantů, vedle například genderové perspektivy, stali předmětem výzkumu další témata: např. transnacionální podnikatelé, podnikatelé jako součást globálních měst či strategie podnikání v návaznosti na typ lokality a jejího zasazení v systému hierarchie osídlení (např. Portes a kol. 2002, Sassen 2001 a Glick-Schiller a kol. 2009). Toto samozřejmě nejsou nová výzkumná témata, ale spíše se v důsledku výzkumu projevů globalizace stala častějším předmětem zájmu (Zhou 2004).

Transnacionální podnikání spočívá v rozšíření podnikatelských aktivit do dvou (a více) sociálních a geografických oblastí. Portes a kol. (2002) první definovali transnacionálního podnikatele jako etnického podnikatele, jehož obchodní úspěch spočívá na vztazích v zemi hostitelské a rovněž zemi původu (v některých případech i třetí zemi). Ostatní definice jsou podobné a jejich společným rysem je podmínka zakořenění ve více sociálně - geografických odlišných prostředích (např. Driori a kol. 2009). Transnacionální perspektiva ve výzkumu podnikání migrantů posouvá předmět studia do vyšší úrovně komplexity (Zhou 2004). Na poli výzkumu patří k neaktivnějším zejména sociologové, jejichž předmětem výzkumu je sociální adaptace v ekonomických strukturách a sítích v obou prostředích. Dále jsou zkoumány předpoklady jak se stát transnacionálním podnikatelem. Je v této souvislosti sledován jejich podíl, vliv na ekonomická prostředí, přenos znalostí, technologií, know-how atd. (Driori a kol. 2009).

6. Závěr

Od začátku 70. let 19. století bylo publikováno velké množství výzkumů zaměřených na podnikání migrantů a etnických skupin. V teoreticko-metodologické rovině se od té doby postupně vystřídal tři hlavní přístupy: kulturní, strukturální a individuální, přičemž paradigmatické přechody mezi jednotlivými přístupy nebyly zlomové a předchozí přístup spíše plynule přecházel v následující. S výzkumnými tématy a otázkami vycházejícími z dříve aplikovaných přístupů se setkáme ve výzkumech i dnes.

Prvním přístupem k výzkumu podnikání migrantů a etnických skupin byl přístup kulturní. Podnikání migrantů bylo vysvětlováno kulturními predispozicemi etnické skupiny. Důraz je kladen na skupinové charakteristiky dostupné celé skupině, čímž se rozumí sdílení stejných hodnot, jazyka, společnou historickou zkušenost, solidaritu, atd. Tento přístup se objevil v 70. letech minulého století v době, kdy v USA byla zpochybněna platnost asimilační teorie, která připouštěla začlenění migrantů do jedné dominantní kultury. V rámci kulturního přístupu vzniklo několik sociologických konceptů ekonomického začlenění migrantů v hostitelské zemi - teorie zprostředkujících menšin, etnická ekonomika, etnická (ekonomická) enkláva a etnikem kontrolovaná ekonomika.²⁰ Tyto koncepty nepostihují všechny jevy a procesy ekonomické aktivity migrantů, nicméně zachycují způsoby začlenění etnických skupin. V rámci kulturního přístupu vznikla také diskriminační teorie, jež vysvětluje podnikání diskriminací migrantů na majoritním trhu práce a také nedostatečnými zdroji celé etnické skupiny se uplatnit na majoritním trhu práce. Respektováním vlivu situace na trhu práce na podnikání migrantů předznamenala diskriminační teorie přechod k dalšímu výzkumnému přístupu označovanému jako strukturální. Velkým přínosem kulturního přístupu pro vědecké poznání je vnesení řady nových témat a otázek, které mají dodnes, byť v jiné metodologické perspektivě, stále význam. Jedná se např. o jedno z dominantních témat výzkumu podnikání migrantů, jako je sociální kapitál, v rámci něhož se dnes zkoumají sociální sítě včetně transnacionálních vazeb.

Strukturální přístup přichází v 90. letech, přičemž podnikání migrantů je vysvětlováno komplexněji než u předchozího kulturního přístupu. Vedle skupinových

²⁰ Etnikem kontrolovaná ekonomika nezahrnuje podnikatelský segment (2.2.4.).

charakteristik migrantů má vliv na podnikání také struktura příležitostí v daném místě. Strukturou příležitostí se v interaktivním přístupu, který v rámci strukturálního přístupu vznikl, rozumí situace na trhu práce a přístup migrantů k vlastnictví (Waldinger a kol. 1990). K strukturálním faktorům ovlivňujícím podnikání migrantů řadíme rovněž diskriminaci a vyloučení migrantů z určitých sfér života. Speciálně v evropském kontextu je v rámci struktury příležitostí chápán především institucionální rámec jednotlivých států. Strukturální přístup pracuje se strukturou příležitostí na mikro a mezourovni.

Třetím, dnes aktuálním výzkumným přístupem k podnikání migrantů, je individuální přístup. Tento přístup znamená přesun předmětu výzkumu na mikroúroveň, což představuje výzkum jednotlivých aktérů včetně jejich procesu rozhodování. Migrant je chápán jako aktivní agent, jenž rozhoduje o podnikání pod vlivem svých schopností na základě vlastního vyhodnocení existujících možností.

V našich výzkumech jsme využili všech tří existujících přístupů k výzkumu podnikání migrantů. U kulturního jsme se inspirovali vzniklými koncepty začlenění migrantů a existencí kulturních (etnických) zdrojů. U individuálního přístupu jsme se inspirovali metodologií výzkumu. Ovšem nejčastěji jsme se pohybovali v rámci strukturálního přístupu, který se nám zdál nejkompexnější, umožňoval vysvětlení řady jevů a procesů spojených s podnikáním migrantů a také nabídl odhlédnutí od jednotlivosti aktérů k obecnějšímu zarámování řešené problematiky.

Závěrečné zhodnocení a diskusi vlastních empirických výsledků kondenzovaných ve vybraných článcích a kapitolách knih ve vztahu k výše charakterizovaným teoreticko-metodologickým přístupům přináší poslední část práce:

1. Čermáková, D. (2011): Podnikání migrantů v Praze: případová studie Královská cesta. Ouředníček, M., Temelová J. (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Academia.

Cílem kapitoly v knize o sociálních proměnách pražských čtvrtí bylo zmapovat podnikání migrantů na území Prahy a konkrétně zjistit rozsah, obory a důvody jejich podnikání na Královské cestě v Praze. V kapitole bylo vysvětlováno několik kauzálních souvislostí, jako např. země původu podnikatelů se strukturou turistů v lokalitě, země

původu prodávaného zboží se zemí původu zaměstnanců, stejně jako např. lokalizování podnikatelé a jejich vlastnické vztahy k nemovitostem.

V teoretické rovině byl využit strukturální přístup, ale také jsme na základě etnických vztahů zaměstnavatel versus zaměstnanec sledovali existenci etnické ekonomiky, tudíž jednoho z modelů kulturního přístupu. Rovněž při vysvětlování důvodů podnikání jsme se inspirovali metodologickým přístupem individuálního přístupu, tedy individuálním zachycením procesu rozhodování migranta o podnikání a jeho charakteru.

Pro podnikání migrantů na Královské cestě v Praze byla vedle jejich zdrojů velmi důležitá existující struktura příležitostí v době začátku podnikání. To se týkalo především v lokalitě dominujících jugoslávských a bulharských podnikatelů, kteří na začátku 90. let 20. století po své imigraci reagovali na rozvoj turistického průmyslu v Praze. Specifikem migrantů z bývalé Jugoslávie, na rozdíl od ostatních migrantů z východního bloku, byla zkušenost s podnikáním.

U vzorku podnikatelů na Královské cestě se nepodařilo identifikovat vazby vycházející z konceptu etnické ekonomiky, konkrétně etnického zaměstnávání. Migranti-podnikatelé z jihovýchodní a východní Evropy zaměstnávají cizince, ale ne vždy ze stejné země původu (na pozicích prodavačů převážně pracují Ukrajinci, Srbové, Bulhaři a Bosňané). U migrantů-podnikatelů ze západních zemí pracuje převážně domácí pracovní síla.

Z analýzy procesu rozhodování migrantů o vlastním podnikání, oborové specializaci a lokalizaci na Královské cestě vyplynulo, že jako klíčové body podmiňující charakter zkoumaného podnikání se jeví země původu migranta-podnikatele, z toho vyplývající zdroje kulturního kapitálu, doba příchodu do Česka a dále pak individuální schopnosti migranta. Naopak za nepříliš významné okolnosti ovlivňující podnikání lze považovat bariéry na místním trhu práce, okolnosti migrace a existence sociálních sítí.

2. Drbohlav, D., Čermáková, D. (v tisku): “A New Song or Evergreen ... ?” The Spatial Concentration of Vietnamese Migrants’ Businesses in Prague’s Sapa Area. *Europe-Asia Studies*.

Předmětem výzkumu v rámci tohoto článku bylo nevelké území (35ha) na jihovýchodním okraji Prahy, vlastníky označovaného jako Sapa. V mediích se setkáme i s označením Little Hanoj. Lokalita je specifická tím, že jsou zde koncentrovány ekonomické (obchodní) aktivity především Vietnamců. Vzhledem k tomu, že prostorová koncentrace migrantů s různou funkcí (residenční, ekonomickou, smíšenou) je známá ze zahraničí, rozhodli jsme se zjistit, zda se tato lokalita podobá svojí funkcí, strukturou lokalizovaných subjektů a vazbami zejména mezi podnikateli nějakému jinému typu již popsané lokality, či se dokonce blíží nějakému konceptu popisujícímu a vysvětlujícímu koncentraci firem podnikatelů. Metodou výzkumu byla kombinace několika způsobů kvalitativního přístupu. Naší vstupní premisou bylo, že areál Sapa nepředstavuje nový koncept ekonomické koncentrace migrantů a že podobně fungující areály ekonomické koncentrace migrantů (specificky jsme sledovali Vietnamce) nalezneme i jinde, zejména v USA, odkud většina konceptů pochází.

Ze známých konceptů prostorové koncentrace cizinců jsme diskutovali především koncept vycházející z kulturního přístupu – etnickou ekonomickou enklávu. Z novějších typů jsme do diskuse a analýzy zařadili koncepty s převahou residenčních a smíšených funkcí, například etnická předměstí (*ethnoburbs*), komerční/obchodní enklávy (*commercial/business enclaves*) a v neposlední řadě koncepty pouze s ekonomickou funkcí, např. komerční centra (*commercial hubs*), etnické komerční pásy (*ethnic commercial belts*) a etnická centralní území (*ethnic central place*).

Odpovědí na položenou výzkumnou otázku bylo, že prostorová koncentrace migrantů v Sapě není jednoznačně totožná s žádným popsaným modelem přibližujícím povahu prostorové organizace migrantů v rámci měst západního světa. První rozdíl spočíval v tom, že Sapa ve vymezení vlastního areálu nemá residenční funkci. Sice vyšší residenční koncentrace cizinců se v zázemí Sapy nachází, nicméně podíl cizinců není ve srovnání s jinými lokalitami dostatečný. Odhlédneme-li od kvantitativního hlediska, tak v zázemí nejsou zatím vytvořeny funkční etnické vazby a interakce migrantů se koncentruje do samotného areálu. Z tohoto důvodu není možné zázemí Sapy propojit s vlastním obchodním areálem. Druhá odlišnost území vyplývá z odlišné geneze

rezidenční a ekonomické funkce. Zatímco ve srovnávaných „tradičních“ územních koncentracích migrantů došlo nejprve k rezidenční koncentraci a až posléze se rozvinula funkce ekonomická, tak u Sapy byla primární ekonomická koncentrace v areálu, na kterou až poté navázala vyšší koncentrace migrantů v jeho zázemí. Sapa a její okolí by do budoucna mohla být označena etnickou ekonomickou enklávou, protože v rámci areálu byla identifikována prostorová koncentrace jednoho dominantního etnika, existence velké podnikatelské a zaměstnanecké základny, ekonomická integrace (ve dvou rovinách horizontální a vertikální), otevřenost k okolnímu (majoritnímu) trhu i fyzický vzhled lokality. Jak bylo výše naznačeno, k označení etnická ekonomická enkláva by bylo nezbytné zvýšit koncentraci migrantů v okolí a hlavně přenést/rozšířit některé integrační funkce z obchodního areálu do zázemí.

Bližší, ale ne zcela totožnou, paralelou Sapě jsou popsány modely územní koncentrace s ekonomickou funkcí. Ty od 80. let minulého století vznikají v USA především v blízkosti dálničních uzlů bez bezprostřední návaznosti na vyšší koncentraci migrantů v okolí. V literatuře jsou tato území označena např. jako komerční centra, etnické komerční pásy a etnická centrální území. Společným rysem těchto území se Sapou je uspokojení specifických materiálních potřeb migrantů a rovněž tak, byť u Sapy zatím v omezenější podobě, sociálně-kulturní role. Odlišnost však spočívá v tom, že v Sapě jsou koncentrovány převážně velkoobchody se zbožím „konvenčního/globálního“ charakteru a „etnický sortiment“ je jen doplňkový. Také činnost řady lokalizovaných subjektů slouží jako zdroj zboží pro podnikání ostatních vietnamských obchodníků ať již v Sapě nebo v rámci celého území Česka a v některých případech i v zahraničí.

V obecnější perspektivě vysvětlení vzniku a existence Sapy jsme využili komplexní interaktivní přístup střetu nabídky a poptávky, byť bez detailní analýzy struktury příležitostí a zdrojů lokalizovaných migrantů (nebyl to cíl výzkumu). I v tomto případě nám interaktivní přístup pomohl hledat specifické důvody, proč Sapa vznikla a proč je odlišná od území s koncentrací migrantů. Důvody vzniku spatřujeme zejména v interakci nově příchozích migrantů, především z Vietnamu, s možnostmi nabízejícími se v prostředí českého trhu v transformující se ekonomice. Vedle řady dalších důvodů vidíme hlavní důvod vzniku Sapy v neexistenci rozvinutého importu s „globálním“ zbožím hlavně z Číny. Rovněž tak zde existovala vhodná území pro lokalizaci velkoobchodních center po krachujícím socialistickém průmyslu. Podobná struktura příležitostí existovala také v ostatních zemích střední a východní Evropy, kde obdobné

areály vznikly v Berlíně či Varšavě. Nicméně bližšímu porovnání brání jejich nezmapování.

3. Čermáková, D. Schovánková, S., Fiedlerová, K. (2011): Podnikání cizinců v Česku: vliv struktury příležitostí. Geografie Sborník ČGS, 116, č. 3,

Cílem článku bylo ověření interaktivního modelu Aldricha a Waldingera (1990) na vybraných charakteristikách podnikání migrantů v Česku a jejich srovnání s podnikáním majority. Vycházeli jsme z předpokladu, že v Česku, jako zemi s přerušenu podnikatelskou tradicí, existovala především v 90. letech minulého století do značné míry podobná struktura příležitostí pro podnikání cizinců a majority. Podle tohoto předpokladu by se podnikání migrantů a majority nemělo lišit. Budou-li existovat rozdíly, tak při platnosti interaktivního přístupu a stejné struktuře příležitostí, je možné je vysvětlit skupinovými charakteristikami migrantů, tedy stranou nabídky tohoto přístupu (viz kapitola 3). U obou skupin byly srovnávány obory podnikání, intenzita podnikání, demografické charakteristiky, ekonomické výsledky, atd.

Z naší analýzy vyplynuly malé odlišnosti mezi podnikáním migrantů a majority u většiny sledovaných charakteristik. Nicméně naši premisu, že struktura příležitostí (tedy strana poptávky interaktivního modelu) hrála důležitější roli při podnikání migrantů než strana nabídky (tedy kapitál migrantů), můžeme potvrdit jen částečně. Důvodem nejednoznačného závěru jsou výsledky analýzy, kdy na jedné straně byly malé či vysvětlitelné odlišnosti v podnikání majority a cizinců, ale na druhé straně velké rozdíly mezi majoritou a jednotlivými skupinami cizinců a cizinci navzájem. Ovšem tyto rozdíly není možné vysvětlit pouze pomocí interaktivního modelu. Pro vysvětlení těchto odlišností je potřeba doplnit výzkum sociálního kapitálu, způsobů využití zdrojů, sítí a individuálních charakteristik migrantů, což znamená přechod na mikroúroveň výzkumu.

4. Čermáková, D., Nekorjak. M. (2009): Ukrainian Middleman System of Labour Organization in the Czech Republic. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 100, č. 1, s. 33–43.

Cílem tohoto článku bylo analyzovat hlavní důvody vzniku celého systému organizace levné práce migrantů z Ukrajiny v Česku, jeho fungování včetně popisu jeho struktury a úlohy jednotlivých aktérů. Byly zohledněny jak obecné podmínky v Česku, se kterými

se imigranti setkávají, tak i socio-kulturní pozadí země původu. Popisovaný systém organizace práce se týká migrantů působících v Česku na tzv. sekundárním trhu, kteří pochází především z Ukrajiny, ale během výzkumu jsme se setkali i s některými migranty z Moldavska, Běloruska, Ruska, Mongolska, Bulharska, Rumunska, kteří se do daného systému rovněž zapojili.

Výsledky se opírají o tříletý kvalitativní výzkum, založeným na vedení rozhovorů s třiceti ukrajinskými dělníky, sedmi prostředníky, deseti českými zaměstnavateli, pěti českými policisty a jedním členem mafie. Pro ilustraci některých závěrů byla využita data shromážděná v rámci první fáze kvantitativního šetření realizovaného v Praze, během něhož bylo shromážděno 69 dotazníků. Prostřednictvím dotazníků byl sledován život imigrantů a jejich ekonomické aktivity v Česku.

Dnešní podobu dvoustupňového hierarchického systému vysvětlujeme pomocí interakce několika faktorů: poptávky po levné a flexibilní pracovní síle, poptávky po práci ze strany samotných migrantů, stále se zpřísnujících legislativních podmínek upravujících vstup migrantů ze třetích zemí na český pracovní trh, negativního vnímání a sankcionování nelegálního zaměstnávání, vytvořeného de-etatizovaného sociálního prostoru ukrajinských imigrantů, přičemž zde svou roli sehrály i historické zkušenosti ze země původu migrantů.

První stupeň systému představuje rovinu základní, bez které by neexistoval druhý stupeň, který lze tedy považovat za nadstavbový. Při vytváření prvního stupně hrály klíčovou roli podmínky na pracovním trhu (restriktivní legislativa, poptávka ze strany zaměstnavatelů i migrantů) a poptávka po vytvoření prostředí usnadňující migraci. Hlavními aktéry prvního stupně jsou prostředníci a migranti-dělníci, kteří pocházejí ze stejné země původu. To, zda se ukrajinský migrant stává prostředníkem, či je na pozici migranta-dělníka, závisí na jeho zdrojích a strategiích. Hlavní činností prostředníků v prvním stupni systému je zprostředkování práce pro migranty a uspokojování poptávky zaměstnavatelů po pracovní síle. Z našeho kvantitativního šetření vyplynulo, že prostředníci spolupracují častěji s velkými firmami a také se více specializují na obory s převahou sezónní práce, jako je například stavebnictví. Migranti-dělníci využívající tento systém jsou převážně muži, jejichž příjmy jsou nižší než u migrantů bez prostředníka.

Specifikem vzniklého systému organizace neregulární práce migrantů je tzv. druhý stupeň. Jeho vznik s pracovní migrací původně nesouvisí. Jedná se o typ vnucených i dobrovolných vztahů (hlavně s podnikateli, politiky, úředníky), který organizovaný zločin začal uplatňovat už v období existence Sovětského svazu a do prostředí pracovní migrace v Česku byl přenesen až později. K tomu došlo i díky tomu, že v Česku byla pracovní migrace Ukrajinců chápána jako dočasná a problémy přistěhovalců byly vnímány jako jejich vlastní. Proto se včas nepodařilo zabránit tomu, aby postsovětský organizovaný zločin začal participovat na organizované pracovní migraci Ukrajinců, ze které si udělal jeden ze zdrojů svých příjmů.

5. Čermáková, D. (2008): Klientský systém a jeho specifika. In: Drbohlav D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Praha, Karolinum, s. 167-175.

Kapitola v knize Drbohlava (2008) o nelegálních ekonomických aktivitách migrantů měla za cíl vedle vysvětlení vzniku a fungování tzv. prvního stupně klientského systému v Česku zjistit důvody využívání služeb klienta, typy služeb a existující rozdíly mezi Ukrajinci zapojenými a nezapojenými do systému. Byla vyhodnocena dvě kola dotazníkového šetření, při kterých bylo shromážděno celkem 135 dotazníků.

Vznik klientského systému, a tedy i podnikatele zvaného „klient“ stojícího uprostřed systému a majícího kontakty na všechny zapojené subjekty, jsme se pokoušeli vysvětlovat pomocí interaktivního modelu vycházejícího ze strukturálního přístupu. Jednalo se o interakci poptávky po zprostředkování a organizaci práce migrantů a na druhé straně nabídky migrantů čekající na uplatnění na českém trhu práce. Na straně nabídky stojí také kulturní zdroje etnické skupiny v podobě znalosti fungování tohoto systému ze zemědělského prostředí Sovětského svazu. Domníváme se, že využití interaktivního modelu pro vysvětlení prvního stupně klientského systému a v něm zakotveného klíčového subjektu klienta je vhodné. A to hlavně z toho důvodu, že tento model nabízí možnost vysvětlení řady kauzálních vztahů a komplexity okolností.

Migranti jako hlavní tři důvody využívání služeb klienta uvádějí neschopnost se vyznat v českém zákonodárství, které reguluje práci a pobyt, svou nedostatečnou

jazykovou znalost a také požadavek českých zaměstnavatelů mít klienta. Ve výzkumném vzorku byly identifikovány rozdíly mezi migranty zapojenými do klientského systému a těmi, kteří uvedli, že služeb klienta nevyužívají. Statisticky významné rozdíly týkající se migrantů ve vztahu ke klientovi existovaly ve stupni integrace migranta (nižší stupeň integračního indexu), ve velikosti firmy zaměstnávající migranty (práce ve větších firmách), v zemi původu spolupracovníků (spíše také migranti), v typu práce (sezónní práce) a v jejich hodnocení spokojenosti s prací (celkově nižší spokojenost).

6. Čermáková, D., Lachmanová, L. (2008): Nelegální migrace a nelegální ekonomické aktivity migrantů z hlediska kontrolní činnosti kompetentních orgánů. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Praha. Karolinum, s. 91–101.

Tato kapitola jako součást knihy o nelegálních ekonomických aktivitách migrantů měla za cíl dokreslit problematiku o porušování pobytových a pracovních předpisů cizinci v České republice, a to včetně nelegálních přechodů státní hranice. Do souboru publikovaných statí této disertační práce byla kapitola zařazena proto, že obsahuje podkapitulu hodnotící kontrolní činnost zaměřenou na cizince podnikající na základě živnostenského oprávnění. Tato kapitola se neopírá o žádný z teoreticko-metodologických přístupů. Pracuje s daty od živnostenských úřadů a dává do souvislosti počty cizinců-živnostníků s počty jejich kontrol včetně jejich výsledků ve sledovaném období 2001 až 2006.

Pro pochopení podnikání migrantů v Česku je důležitým závěrem, že cizinci mají založené své podnikání na základě možností platné legislativy. To je do značné míry ovlivněno liberálnější legislativou upravující podnikání cizinců než legislativou upravující jejich zaměstnání (platí do roku 2010, více Čermáková a kol. 2011). U třetiny kontrol provedených živnostenskými úřady v součinnosti s jinými kontrolními orgány bylo ve sledovaném období u cizinců-podnikatelů shledáno porušení živnostenského zákona. K typům porušení patří např. provozování jiné činnosti než je deklarováno, nepřítomnost osoby se znalostí českého jazyka v provozovně, nevystavování dokladů o prodeji a další formální náležitosti (neoznačená provozovna, neinformování úřadu o změně dokladů, nepřijímání písemností). Analýza nepotvrdila závislost mezi počtem kontrol a počtem podnikajících cizinců v daném roce, což jen potvrdilo informaci

Ministerstva průmyslu a obchodu ČR, že metodický pokyn nereguluje celkový počet kontrol a počet kontrol závisí na daném živnostenském úřadě. Analýza naopak potvrdila závislost mezi počtem kontrol a zjištěnými porušeními živnostenského zákona. Tedy čím více kontrol v daném roce bylo uskutečněno, tím vyšší bylo zjištění porušení platné legislativy.

7. Novotný, J., Janská, E., Čermáková, D. (2007): Rozmístění cizinců v Česku a jeho podmiňující faktory: pokus o kvantitativní analýzu. Geografie – Sborník ČGS, 112, č. 2, s. 204–220.

Tento strukturálně zaměřený článek měl za cíl vysvětlit rozmístění cizinců v Česku. Testovanými hypotézami článku bylo ověřit, zdali je rozmístění cizinců podmíněno faktory spojenými s problematikou mezinárodní migrace, nebo obecnou podmíněností regionální diferenciace Česka. Závěrem analýzy je nepotvrzení ani jedné z eventualit, ale jakési přiznání platnosti obou možností, čímž je doložen komplexně podmíněný proces mezinárodní migrace (například také Drbohlav 1999, Castels 2002).

Tento článek byl do výběru prací této disertační práce zařazen jednak pro dokreslení prostorového rozmístění cizinců v Česku, ale také pro svá závěrečná doporučení. Těmi jsou ukázka omezení, která přináší strukturální přístup pracující s agregovanými počty cizinců (resp. jejich podíly na obyvatelstvu na úrovni okresů). Naším doporučením tedy je přechod na nižší územní úroveň než je okres a v neposlední řadě práce s disagregovanou skupinou cizinců, např. podle země původu, socioekonomického postavení, období příchodu apod. Ovšem tato doporučení jsou z důvodu nedostupnosti datové základny problematická, proto by byla vhodná kombinace s kvalitativními šetřeními doplněná o případové studie zaměřené na konkrétní lokality.

Cílem této souhrnné kapitoly disertační práce bylo propojení teoreticko-metodologických přístupů k výzkumu podnikání migrantů s námi realizovanými výzkumy v této oblasti. Z uvedených příkladů využití tří přístupů včetně z nich vycházejících teorií a konceptů vyplynulo, že inspirace těmito přístupy byla pro nás klíčová především v kladení si výzkumných otázek, ověřování platnosti vybraných konceptů, metodologii vlastního výzkumu i v závěrečném vyhodnocení výsledků. Vedle těchto přínosů zde vyvstala řada problémů. Největším bylo přenášení teorií a konceptů z jiného velmi odlišného prostředí,

konkrétně z USA. To se týkalo nejen teoretických článků, ale i konkrétních výzkumů pocházejících z tohoto prostředí. Tyto země mají jinou imigrační zkušenost, než máme v Česku. Jedná se například o nepřerušenu kontinuitu migrace, jiný objem migrace, jinou strukturu migrantů, méně restriktivní prostředí, ale i jiný charakter sídelní struktury, způsob organizace měst a usazování migrantů v nich. Konkrétním příkladem problémů je testování konceptu etnické ekonomické enklávy a dalších modelů prostorové organizace migrantů. Autoři definující enklávy explicitně neuvádějí mezi podmínkami vymezení bydlící obyvatelstvo, nicméně na základě svých znalostí prostředí s bydlícím obyvatelstvem v enklávě počítají automaticky, a proto neměli potřebu se tímto jevem zvlášť zabývat. Pro nás neznalých prostředí amerických etnických enkláv toto byl specifický problém. Dalším bodem, který američtí vědci neřešili, je například hustota obyvatel v etnických čtvrtích. Tato otázka není v jejich výzkumech přesně řešena, ale v našem prostředí je při vymezování etnických čtvrtí důležitá. Jiným příkladem problému s přenesením konceptu z jiného prostředí je koncept etnické ekonomiky. Ohlédneme-li od problematiky s přívlastkem „etnický“ (viz 1. 2.), tak první autoři tohoto konceptu (Light, Bonacich a Model) neměli potřebu diskutovat, který migrant-podnikatel do etnické ekonomiky patří a který již nikoliv. Zato v našem prostředí tato otázka vyplývala primárně na povrch, protože vnímáme, že každého podnikajícího migranta není možné vyřadit z hlavního proudu ekonomiky, jen protože má etnické pozadí.

Jedním z dalších problémů, na který jsme při výzkumu podnikání migrantů narazili, je jednoznačná převaha sociologů, antropologů a geografů a téměř úplná absence ekonomů, což vede k nekomplexnosti pohledu na předmět výzkumu.

Vrátím-li se nyní v úvodu k položeným otázkám této souhrnné části disertační práce, lze konstatovat, že je možné aplikovat všechny tři teoreticko-metodologické přístupy, byť s jistými omezeními vycházejícími z paradigmatických změn pohledu na předmět a metodologii výzkumu. Vzhledem k těmto posunům by dnes ve výzkumech podnikání migrantů měl dominovat individuální přístup. Nicméně nikoliv za předpokladu opuštění výzkumných témat a hledání dalších modelů integrace migrantů, které přináší kulturní přístup. Také strukturální přístup a z něj vycházející interaktivní model by neměl být opuštěn pro svoji jedinečnou komplexitu vysvětlování různých okolností ovlivňující podnikatelské strategie. Vhodným výzkumem podnikání migrantů v Česku by mohlo být sledování témat vyplývajících z kulturního přístupu, při vědomí aktivní role aktérů

reagujících svými podnikatelskými strategiemi na existující strukturu příležitostí, kterou jsou ale schopni přetvářet.

Literatura

- ALDRICH, H. E., WALDINGER, R. (1990): Ethnicity and Entrepreneurship. *Annual Review of Sociology*, 16, č. 8, s. 111-135.
- APITZSCH, U. (2001): Self-employment activities concerning women and minorities: their success or failure in relation to social citizenship policies (SEM). Final Report. TSER Program.
- APITZSCH, U., KONTOS, M. (2003): Self-Employment, Gender and Migration. *International Review of Sociology/Revue Internationale de Sociologie*, č. 13, s. 67-76.
- BAGWELL, S. (2008): Transnational family networks and ethnic minority business development: The case of Vietnamese nail-shops in the UK. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 14, č. 6, s. 377 – 394.
- BARRETT, G., JONES, T., McEvoy, D. (1996): Ethnic Minority Business. *Theoretical Discourse in Britain and North America. Urban Studies*, č. 33, s. 783-809.
- BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. (2005): Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. Brno, Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav.
- BOISSEVIAN, J., BLASHKE, J., GROTENBREG, H., JOSEPH, I., LIGHT, I., SWAY, M., WALDINGER, R., WERNER, P. (1990): Ethnic entrepreneurs and Ethnic Strategies. In: Waldinger, R.: *Ethnic entrepreneurs: Immigrant business in industrial societies*. SAGE Publications, s. 131-156.
- BONACICH, E. (1973): A theory of middleman minorities. *American Sociological Review*, č. 38, s. 583-594.
- BORJAS, G. J. (1990): Friends or Strangers, the Impact of Immigrants on the U. S. Economy. New York: Basic Books, 288 s.
- BREDNIKOVA, O., PACHENKOV O.V. (2002): Migrants–“Caucasians” in St. Petersburg - Life in Pension. *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 41, č. 2, s. 43–89.
- BRETTELL C. B., ALSTATT K. E. (2007): The Agency of Immigrant Entrepreneurs: Biographies of the Self-Employed in Ethnic and Occupational Niches of the Urban Labor Market. *Journal of Anthropological Research*, 63, č. 3, s. 383-397.
- BROOM, M., KOLB, H. (2004): Economic Integration, Work, Entrepreneurship - State of the Art Report Cluster B4. IMISCOE. s. 37.
- CASTELS, S. (2002): Migration and Community Formation under Conditions of Globalization. *International Migration Review*, 36, č. 4, s. 1143-1168.
- COBAS, J. A. (1988): Some Problems in the Sociology of the Ethnic Economy, Paper 12. In: *Conference on Comparative Ethnicity: The Conference Papers*, Institute for Social Science Research, University of California Los Angeles.
- COLEMAN, J. S. (1988): Social Capital in the creation of human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, s. 95-120.
- ČERMÁKOVÁ, D. (2011): Podnikání migrantů v Praze: případová studie Královská cesta. In: Ouředníček, M., Temelová J. (eds.): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia.
- ČERMÁKOVÁ, D., SCHOVÁNKOVÁ, S., FIEDLEROVÁ, K. (2011): Podnikání cizinců v Česku: vliv struktury příležitostí. *Geografie – Sborník ČGS*, 116, č. 4.

- ČERMÁKOVÁ, D., NEKORJAK, M. (2009): Ukrainian Middleman System of Labour Organization in the Czech Republic. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100, č.1, s. 33–43.
- ČERMÁKOVÁ, D. (2008): Klientský systém a jeho specifika. In: Drbohlav, D. (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)*. Praha. Karolinum, s. 167-175.
- ČERMÁKOVÁ, D., LACHMANOVÁ, L. (2008): Nelegální migrace a nelegální ekonomické aktivity migrantů z hlediska kontrolní činnosti kompetentních orgánů. In: Drbohlav, D. (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)*. Praha, Karolinum, s. 91–101.
- DEAKINS, D., ISHAQ, M., SMALLBONE, D., WHITTAM G., WYPER, J. (2007): Ethnic Minority Businesses in Scotland and the Role of Social Capital. *International Small Business Journal*, č. 25, s. 307-315.
- DRBOHLAV, D. (1999): Geografické aspekty v rámci interdisciplinárního výzkumu migrace obyvatelstva. *Geografie-Sborník ČGS*, 104, č. 2, s. 73-88.
- DRBOHLAV, D. (2003): Ethnicity and International Migration: Focus on Family and Religion. Overview of Selected Aspects, Features and Trends. *Studi Emigrazione*, 40, č. 151, s. 621-643.
- DRBOHLAV, D. (ed.)(2008): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů: Česko v evropském kontextu*. Karolinum, Praha, 312 s.
- DRBOHLAV, D., ČERMÁKOVÁ, D. (v tisku): “A New Song or Evergreen ... ?” The Spatial Concentration of Vietnamese Migrants’ Businesses in Prague’s SAPA Area. *Europe-Asia Studies*.
- DREVER, A. (2004): Separate Spaces, Separate Outcomes? Neighbourhood Impacts on Minorities in Germany. *Urban Studies*, 41, č. 8, s. 1423 – 1439.
- DRIORI I., HONIG, B. WRIGHT, M. (2009): Transnational Entrepreneurship: An Emergent Field of Study. *Entrepreneurship Theory and Practice*, č. 33, s. 1001–1022.
- GLICK SCHLILLER, N., CAGLAR, A. (2009): Towards a Comparative Theory of Locality in Migration Studies: Migrant Incorporation and City Scale. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35, č. 2, s. 177-202.
- GRANOVETTER, M. (1995): The economic sociology of firms and entrepreneurs. In: Portes, A. (ed.): *The Economic sociology of Immigration. Essays on Network, Ethnicity, and Entrepreneurship*, New York, Russell Sage Foundation, s. 128-165.
- HALIK, T. (2006): *The Migrant Community of the Vietnamese in Poland in the Light of State Policy and Social Evaluace*. Poznan, Wydawnictwo Naukowe, 256 s.
- HETTLAGE, R. (2008): *From Ethnic Business To Hybrid Entrepreneurs*. Working Paper Nr. 0803. Kalaidos University of Applied Sciences, Zürich. 28 s. http://www.fachhochschulstudium.ch/tl_files/downloads/Publikationen/2008/Downloads/8_Working%20Paper%200803.pdf (1.5. 2011).
- HILLMANN, F. (1999): A look at the “hidden side”: Turkish women in Berlin’s ethnic labour market. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, č. 2. s. 267–82.
- HILLMANN, F. (2005): Riders on the storm: Vietnamese in Germany’s two migration systems. In: Spaan, E., Hillmann, F., Naerssen, T. (eds): *Asian Migrants and European Labour Markets: Patterns and Processes of Immigrant Labour Market Insertion in Europe (Routledge Research in Population and Migration)*, Routledge, s. 80-100.

- HOFÍREK, O., NEKORJAK, M. (2009): Vietnamští imigranti v českých velkoměstech - integrace přistěhovalců z Vietnamu. In: Rakoczyová, M., Trbola, R. (eds): Sociální integrace přistěhovalců v České republice. Praha. SLON, s. 160-197.
- HOFÍREK, O., NEKORJAK, M. (2010): Od pásu ke stánku - a zpět? Proměny ekonomických aktivit Vietnamců v České republice. In: Trbola R., Rákoczyová, M. (eds.): Vybrané aspekty života cizinců v české republice. Praha. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, s. 77-94.
- KAPLAN, D. H. (1997): The Creation of an Ethnic Economy: Indochinese Business Expansion in Saint Paul. *Economic Geography*, č. 73, s. 214-233.
- KAPLAN, D. H. (1998): The spatial structure of urban ethnic economies. *Urban Geography*, 19, č. 6, s. 489-501.
- KLOOSTERMAN, R., van der LEUN, J., RATH, J. (1999): Mixed Embeddedness: Immigrant Entrepreneurship and Informal Economic Activities. *International Journal of Urban and Regional Research*, č. 23, s. 253-67.
- KLOOSTERMAN, R., RATH, J. (2001): Immigrant entrepreneurs in advanced economies: mixed embeddedness further explored. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, č. 27, s. 189-202.
- KLOOSTERMAN, R., RATH, J. (eds) (2003): *Immigrant Entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalization*, Oxford: Berg Publishers, 224 s.
- KONTOS, M., (2003): Considering the Concept of Entrepreneurial Resources in Ethnic Business: Motivation as a Biographical Resource? *International Review of Sociology Revue Internationale de Sociologie*, 13, č. 1, s. 183-204.
- KORECKÁ, Z. (2005): Etnická image Makedonců-podnikatelů v Praze. In: Bittnerová, D., Moravcová, M. (eds.): *Kdo jsem a kam patřím?(Identita národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky)*. Praha: Sofis, s. 305-314.
- LI, W. (1998): Anatomy of a New Ethnic Settlement: The Chinese Ethnoburb in Los Angeles. *Urban Studies*, 35, č. 3, s. 479-501.
- LIGHT, I. (1972): *Ethnic Enterprise in America*. University of Kalifornia, Berkley, 209 s.
- LIGHT, I. (1984): Immigrant and Ethnic Enterprise in North America. *Ethnic and Racial Studies*, č.7, s. 195-216.
- LIGHT, I., ROSENSTEIN, C. (1995): *Race, Ethnicity, and Entrepreneurs in Urban America*. Aldine de Gruyter, New York, 255 s.
- LIGHT, I. (2004): Immigration and Ethnic Economies in Giant Cities. *International Social Science Journal*, 56, č.181, s. 385-398.
- LIGHT, I., GOLD, S. J. (2000): *Ethnic Economies*. San Diego, CA: Academic Press, 302 s.
- LOGAN J. R., ZHANG, W., ALBA, R. D. (2002): Immigrant Enclaves and Ethnic Communities in New York and Los Angeles. *American Sociological Review*, 67, č. 2, s. 299-322.
- MARTÍNKOVÁ, Š. (2008): Sociabilita vietnamského etnika v Praze. In: Uherek, Z., Korecká, Z., Pojarová, T. (eds): *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy. Vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. s. 167-210.
- MAZUMDAR, S., MAZUMDAR, S., DOCUYANAN, F., MCLAUGHLIN, C. M. (2000): Creating a sense of place: The Vietnamese and Little Saigon. *Journal of Environmental Psychology*, 20, č. 4, s. 319-333.

- MCLAUGHLIN, C. M., JESILOW, P. (1998): Conveying a Sense of Community along Bolsa Avenue: Little Saigon as a Model of Ethnic Commercial Belts. *International Migration*, 36, č. 1, s. 49-65.
- MOOR, M. (2002): Číňané v České republice, 1992 – 2002: Zrod a formování symbolické komunity. Výzkumná zpráva. Praha, Ministerstvo vnitra ČR. <http://www.cizinci.cz/clanek.php?lg=1&id=125> (1.5.2011).
- MOROKVASIC, M. (1988): Garment Production in a Metropole of Fashion: Small Enterprise, Immigrants and Immigrant Entrepreneurs. *Economic and Industrial Democracy*, 9, č. 1, s. 83-97.
- MOROKVASIC, M. (1991): Roads to Independence. Self-employed Immigrants and Minority Women in Five European States. *International Migration*, 29, č. 3, s. 407-420.
- MOROKVASIC, M. (1993): Immigrants in Garment Production in Paris and Berlin. In: Light, I. Brachu, P. (eds): *Immigration and Entrepreneurship. Culture, Capital and Ethnic Entrepreneurs*. Transaction Publishers, New Brunswick, s. 75-96.
- NEKORJAK, M. (2005): Pracovní migrace Ukrajinců do České republiky. In: Hučko, L. (ed.): *Duchovní a kulturně společenská podpora integrace národnostních menšin*. Praha: Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v České republice, s. 21–36.
- NEKORJAK, M. (2009): *Mezisvěty: organizované zaměstnávání migrantů z Ukrajiny v České republice*. Disertační práce. Masarykova Univerzita. 180 s.
- NOVOTNÝ, J., JÁNSKÁ, E., ČERMAKOVÁ, D. (2007): Rozmístění cizinců v Česku a jeho podmiňující faktory: pokus o kvantitativní analýzu. *Geografie – Sborník ČGS*, 112, č. 2, s. 204–220.
- PÉCOUD, A. (2010): What is ethnic in an ethnic economy? *International Review of Sociology*, 20, č. 1, s. 59 - 76.
- PETERS, N. (2002): Mixed embeddedness: does it really explain immigrant enterprise in Western Australia (WA)? *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 8, č. 1/2, s. 32 – 53.
- PORTES, A. (ed.) (1995): *The economic sociology of immigration: essays on networks, ethnicity, and entrepreneurship*. Russell Sage Foundation, 310 s.
- PORTES, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, s. 1-24.
- PORTES, A. (2010): *Economic sociology. A systematic inquiry*. Princeton University Press. Princeton and Oxford. 307 s.
- PORTES, A., BOROCZ, J. (1989): Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*, 23, č. 3, s. 606-630.
- PORTES, A., BACH, R. (1985): *Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States*. Berkeley, University of California Press, 432 s.
- PORTES, A., JENSEN, L. (1989): The Enclave and the Entrants: Patterns of Ethnic Enterprise in Miami Before and After Mariel. *American Sociological Review*, 54, s. 929-49.
- PORTES, A., SHAFER, S. (2006): Revisiting the Enclave Hypothesis: Miami Twenty-Five Years Later, CMD Working Paper. <http://cmd.princeton.edu/papers/wp0610.pdf> (1. 5. 2011)
- RAM, M., JONES, T., ABBAS, T., SANGHERA, B. (2002): Ethnic Minority Enterprise in its Urban Context: South Asian Restaurants in Birmingham. *International Journal of Urban and Regional Research*, č. 26, s. 24–40.

- RATH, J. (ed.) (2002): *Unravelling the Rag Trade. Immigrant Entrepreneurship in Seven World Cities*. Oxford, 256 s.
- RATH, J. (2009): *Ethnic Entrepreneurship (Concept paper)*. Project Cities for Local Integration Policy. Dublin.
<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2010/39/en/1/EF1039EN.pdf> (1.3. 2011).
- RATH, J., KLOOSTERMAN, R. (2000): *Outsiders' Business: A Critical Review of Research on Immigrant Entrepreneurship*. *International Migration Review*, 34, č. 3, s. 657-681.
- RAZIN, E. (1989): *Relating theories of entrepreneurship among ethnic groups and entrepreneurship in space - the case of the Jewish population in Israel*. *Geografiska Annaler*, č. 71, s. 167-181.
- SASSEN, S. (2001): *The Global City: New York*, Princeton University Press, London. Tokyo, 447 s.
- SANDERS, J., NEE, V. (1987): *Limits of Ethnic Solidarity in the Enclave Economy*. *American Sociological Review*, č. 52, s. 745-73.
- SHAW, S., BAGWELL, S., KARMOWSKA, J. (2004): *Ethnoscapas as spectacle. Reimaging multicultural districts as new destinations for leisure and tourism consumption*. *Urban Studies*, 41, č. 10, s. 1983-2000.
- SPANN, E., HILLMANN, F., NAERSSSEN, T. (eds): *Asian Migrants and European Labour Markets: Patterns and Processes of Immigrant Labour Market Insertion in Europe (Routledge Research in Population and Migration)*. Routledge. 352 s.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, K. (2006): *Etnická ekonomika. Případová studie vietnamské ekonomické enklávy Sapa v Praze – Libuši*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze.
- TEOXEORA., C. (2006): *Residential Segregation and Ethnic Economies in a Multicultural City: The Little Portugal of Toronto*. In: Kaplan, D., Li, W. (eds): *Landscapes of the Ethnic Economy*, New York: Rowman & Littlefield Publisher, s. 49-65.
- WALDINGER, R. (1993): *Ethnic enclave debate revisited*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, č. 3, s. 428-436.
- WALDINGER, R. (2000): *Still the Promised City? African-Americans and New Immigrants in Postindustrial New York*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 384 s.
- WALDINGER, R., MCEVOY, D., ALDRICH, H. (1990): *Spatial dimension of Opportunity Structures*. In: Waldinger, R. (ed.): *Ethnic entrepreneurs: Immigrant business in industrial societies*. SAGE Publications, s. 13 – 48.
- WEBER, M., PARSONS, T., COLLINS, R. (1996): *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. Los Angeles, Calif Roxbury, 292 s.
- WILLIAMS, A. M., BALÁŽ, V. (2005): *Winning, then Losing, the Battle with Globalization: Vietnamese Petty Traders in Slovakia*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29, č. 3, s. 533–549.
- ZHOU, M. (1992): *New York's Chinatown: The Socioeconomic Potential of an Urban Enclave*. Philadelphia: Temple University Press, 316 s.
- ZHOU, M. (2004): *Revisiting Ethnic Entrepreneurship: Convergences, Controversies and Conceptual Advancements*. *International Migration Review*, 38, č. 3, č. 1040-1074.

II. VÝBĚR ČLÁNKŮ A KAPITOL V KNIHÁCH